

Ivana Jadrić-Kučan

Pokrajinski carski kult u rimskoj provinciji Dalmaciji

The regional imperial cult in the Roman province of Dalmatia

Ivana Jadrić-Kučan
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV/2
HR, 23000 Zadar
ijadric@unizd.hr

Ivana Jadrić-Kučan
University of Zadar
Archaeology Department
Obala kralja Petra Krešimira IV/2
Croatia, 23000 Zadar
ijadric@unizd.hr

UDK: 292.21:904 (497.5-3 Dalmacija)“652”
930.271

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12. 4. 2011
Prihvaćeno: 14. 6. 2011.

UDC: 292.21:904 (497.5-3 Dalmacija)“652”
930.271

Original scientific paper
Received: 12 April 2011
Accepted: 14 June 2011

Pokrajinski carski kult bio je organiziran na području Hispanije Citerior (*Tarraconensis*), jugozapadne Germanije i Ilirika, to jest u onim provincijama u kojima su važne ratne i osvajačke uspjehe postigli upravo sami osnivači kulta, Gaj Julije Cezar i Oktavijan August. Od tri zabilježena konventa provincije Dalmacije arheološki ostatci upućuju na službeno štovanje pokrajinskoga carskoga kulta unutar Skardonitanskoga konventa, te vjerojatno unutar Salonitanskog. Prema epigrafskom materijalu na kojem se spominju *ara Augusti Liburnorum*, *sacerdos Liburnorum* i *civitates Liburniae*, kult je bio organiziran samo za liburnske zajednice. Arheološki spomenici s područja Narone pokazuju organizirano carsko štovanje već u vrijeme Augustova života, međutim oni svi upućuju na municipalnu razinu kulta. U vrijeme flavijevske dinastije dolazi do restauracije pokrajinskoga carskoga kulta u Skardoni i do osnivanja novoga pokrajinskog kulta za zajednice jugoistočne Dalmacije u Dokleji.

Ključne riječi: August, Tiberije, Dolabela, Vespazijan, Tit, Scardona, sacerdos, ara Liburnorum, Oneum, Epidaurum, Doclea

The provincial imperial cult was organized in the territories of Hispania Citerior (*Tarraconensis*), south-west Germania and Illyricum, thus in those provinces in which major wartime gains and conquests were achieved precisely by the cult's founders, Gaius Julius Caesar and Octavian Augustus. Of the three districts (*conventi*) recorded in the province of Dalmatia, the archaeological remains indicate official worship of a regional imperial cult within the Scardona *conventus*, and probably within the Salona *conventus* as well. According to epigraphic material that mentions *ara Augusti Liburnorum*, *sacerdos Liburnorum* and *civitates Liburniae*, the cult was organized only for the Liburnian community. Archaeological evidence from the territory of Narona speaks of organized imperial worship already during the lifetime of Augustus, although they all indicate the cult's municipal level. During the era of the Flavian dynasty, the regional imperial cult in Scardona was revived, while a new regional imperial cult was established for the communities of south-east Dalmatia in Doclea.

Key words: Augustus, Tiberius, Dolabella, Vespasian, Titus, Scardona, sacerdos, ara Liburnorum, Oneum, Epidaurum, Doclea

Pokrajinski carski kult organizirao se u onim područjima koja su bila nemirnija i nesigurnija za rimsku vlast, na teritoriju naroda koje su nedavno pokorili Cezar i Oktavijan August. Tek kad je jedno područje bilo u cijelosti pacificirano i uvršteno u veću administrativnu jedinicu, moglo je doći do okupljanja svih zajednica tog područja i do organiziranja štovanja na razini cijele provincije. Time je pokrajinski kult služio kao političko sredstvo za lakše prihvaćanje rimske vlasti među peregrinskim stanovništvom i njezino daljnje širenje na okolna područja. Najraniji trag njegova ustanovljenja nalazimo u sjeverozapadnoj Španjolskoj, utemeljenjem triju oltara, *arae Sestianae*. Njihovi materijalni ostatci nisu otkriveni, no literarni izvori pokazuju da su bili posvećeni Augustu (*Augusto dicatae*).¹ Oltari su nazvani prema rimskom zapovjedniku Luciju Sestiju Kvirinalu Albinijanu, koji je od 22. do 19. g. pr. Kr. bio upravitelj provincije Hispanije Ulterior.² Oko njih je ustanovljen kult za područje tri konventa, *conventus Lucensis*, *conventus Bracarenensis* i *conventus Asturicensis*. Činjenica da su ustanovljena tri oltara, a ne jedan zajednički,³ može se objasniti time da ova područja nisu još bila ujedinjena u jedan povezani savez.

Provincija Dalmacija bila je podijeljena u tri sudbena konventa (*conventus iuridicus*), Skardonitanski,⁴ Salonitanski⁵ i Naronitanski,⁶ od kojih je prvi bio organiziran po teritorijalnom principu i obuhvaćao je veći broj općina (*civitates*) odjednom, dok su u Salonitanskom i Naronitanskom konventu zajednice bile popisane po užim rodovskim zajednicama, tj. dekurijama. Precizna godina njihova ustanovljenja nije poznata, no općenito se smatra

The provincial imperial cult was organized in those areas deemed turbulent and unstable by the Roman authorities, in territories inhabited by peoples who had only recently been subjugated by Julius Caesar and Octavian Augustus. It was only after a territory had been entirely pacified and incorporated into a larger administrative unit that all communities therein could be brought together and worship could be organized at the overall provincial level. The regional cult thereby served as a political instrument to facilitate acceptance of Roman rule among the peregrine population and its acceptance in surrounding areas. The earliest evidence of its establishment can be found in north-west Spain based on three altars, the *arae Sestianae*. Their physical remains have not been discovered, but literary sources indicate that they were dedicated to Augustus (*Augusto dicatae*).¹ The altars were named after the Roman commander Lucius Sestius Quirinalus Albinianus, who was administrator of the province of Hispania Ulterior from 22 to 19 BC.² A cult for the territory of three *conventi* was established around them: *conventus Lucensis*, *conventus Bracarenensis* and *conventus Asturicensis*. The fact that three altars were raised, rather than a single common one³ may be explained by the fact that these territories had not yet been consolidated into a single unified alliance.

The province of Dalmatia was divided into three juridical districts (*conventi iuridici*): Scardona,⁴ Salona⁵ and Naron,⁶ of which the first was organized on the basis of the territorial principle and encompassed a higher number of municipalities (*civitates*) at once, while the Salona and Naron *conventus* communities were registered in accordance with narrower kinship communities, i.e. *decuria*. The exact year of their establishment is not known, but it is generally

1 Ptol., *Geogr.*, 2, 6, 3. Σητον βωμοί; Pomp. Mela 3, 13. *In Astyrum litore Noega est oppidum et tres arae, quas Sestianas vocant, in paeninsula sedent et sunt Augusti nomine sacrae*; Plin., *n. h.*, 4, 3. *Celtici cognomine Neri et super Tamarci, quorum in paeninsula tres arae Sestianae Augusto dicatae...*

2 Godine 197. pr. Kr. osnovane su provincije Hispania Citerior i Hispania Ulterior. U vrijeme principata Hispania Citerior mijenja ime u Hispania Tarraconensis, a Hispania Ulterior dijeli se na dvije provincije: Baetica i Lusitania.

3 U Lugdunu je jedan savezni oltar služio trima administrativnim podjelama Galije (*Aquitania*, *Belgica* i *Lugdunensis*).

4 Plin., *n. h.*, 3, 139. *Conventum Scardonitanum petunt Iapudes et Liburnorum civitates XIV, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nominare non pigeat.*

5 Plin., *n. h.*, 3, 142. *Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmataei, XXV Deuri, CCXXXIX Ditiones, CCLXIX Maezaei, LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella. Petunt et ex insulis Issaei, Colentini, Separi, Epetini. Ab his castella Peguntium, Nareste, Oneum.*

6 Plin., *n. h.*, 3, 142, 143. *Naron colonia tertii conventus a Salona LXXXV milia passuum, adposita cognominis sui fluvio a mari XX milia passuum. M. Varro LXXXIX civitates eo ventitasse auctor est. Nunc soli prope noscuntur Cerauni decuriis XXIV, Daversi XVII, Desidiates CIII, Docleates XXXIII, Deretini XIV, Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glinditiones XLIV, Melcumani XXIV, Naresi CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXIV populatoresque quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis. Praeter hos tenere tractum eum Ozuae, Partheni, Hemasini, Arthitae, Armistae.*

1 Ptol., *Geogr.*, 2, 6, 3. Σητον βωμοί; Pomp. Mela 3, 13. *In Astyrum litore Noega est oppidum et tres arae, quas Sestianas vocant, in paeninsula sedent et sunt Augusti nomine sacrae*; Plin., *n. h.*, 4, 3. *Celtici cognomine Neri et super Tamarci, quorum in paeninsula tres arae Sestianae Augusto dicatae...*

2 In 197 BC, the provinces of Hispania Citerior and Hispania Ulterior were established. During the Principate, Hispania Citerior was renamed Hispania Tarraconensis, while Hispania Ulterior was divided into two provinces: Baetica and Lusitania.

3 In Lugdunum, one common altar served the three administrative divisions of Gallia (*Aquitania*, *Belgica* and *Lugdunensis*).

4 Plin., *n. h.*, 3, 139. *Conventum Scardonitanum petunt Iapudes et Liburnorum civitates XIV, ex quibus Lacinienses, Stulpinos, Burnistas, Olbonenses nominare non pigeat.*

5 Plin., *n. h.*, 3, 142. *Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmataei, XXV Deuri, CCXXXIX Ditiones, CCLXIX Maezaei, LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella. Petunt et ex insulis Issaei, Colentini, Separi, Epetini. Ab his castella Peguntium, Nareste, Oneum.*

6 Plin., *n. h.*, 3, 142, 143. *Naron colonia tertii conventus a Salona LXXXV milia passuum, adposita cognominis sui fluvio a mari XX milia passuum. M. Varro LXXXIX civitates eo ventitasse auctor est. Nunc soli prope noscuntur Cerauni decuriis XXIV, Daversi XVII, Desidiates CIII, Docleates XXXIII, Deretini XIV, Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glinditiones XLIV, Melcumani XXIV, Naresi CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXIV populatoresque quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis. Praeter hos tenere tractum eum Ozuae, Partheni, Hemasini, Arthitae, Armistae.*

da je do njihova nastanka došlo nakon Panonsko-delmatskog ustanka.⁷ Zajednice ujedinjene u konventu djelovale su zajednički u organizaciji službenih vjerskih rimskih običaja, te u štovanju kulta konventa u koji je ulazio i carski kult.

Pokrajinski kult u Skardonu

Od tri zabilježena konventa provincije Dalmacije arheološki ostatci upućuju na službeno štovanje carskoga kulta unutar Skardonitanskoga konventa (*conventus Scardonis*) (karta 1),⁸ te vjerojatno unutar Salonitanskog. Prema epigrafskom materijalu na kojem se spominju *ara Augusti Liburnorum*,⁹ *sacerdos Liburnorum*¹⁰ i *civitates Liburniae*,¹¹ kult je bio organiziran samo za liburnske zajednice. Iako su u Skardonitanski konvent ulazile zajedno liburnske i japodske peregrinske zajednice, i to Liburni kao zbir određenog broja *civitates*, Plinije ih spominje 14, a Japodi globalno kao etnička skupina,¹² Japodi su bili isključeni iz organizacije pokrajinskoga carskog kulta. To jasno pokazuje imenovanje are kao *ara Augusti Liburnorum* i svećenika zaduženih za kult kao *sacerdotes Liburnorum*. J. Medini smatra da je to vjerojatno bila posljedica nepovoljnog tretmana Japoda od strane rimske uprave zbog njihova neprijateljskog stava i dugotrajnog otpora prema rimskoj državi.¹³

Razlog zašto je upravo na ovome području bilo organizirano najranije službeno pokrajinsko štovanje carskoga kulta možemo tražiti u specifičnom zasebnom statusu Liburnije unutar prostora provincije Ilirika, poslije provincije Dalmacije. Svojevrsni odraz specifičnog položaja Liburna pokazuje proces stjecanja italiskoga i rimskoga građanskog prava te oprost plaćanja tributa, ali i

believed that they emerged after the Pannonian-Delmataean revolt.⁷ The communities united under a *conventus* acted jointly in the organization of official Roman religious customs, and in the worship of the *conventus* cults, which included the imperial cult.

The regional cult in Scardona

Of the three *conventi* registered in the province of Dalmatia, archaeological remains indicate official worship of the imperial cult in the Scardona *conventus* (*conventus Scardonis*) (map 1),⁸ and probably in the Salona *conventus* as well. According to the epigraphic materials on which the *ara Augusti Liburnorum*,⁹ *sacerdos Liburnorum*¹⁰ and *civitates Liburniae*¹¹ are mentioned, the cult was organized only for the Liburnian community. Even though the Scardona *conventus* jointly encompassed the Liburnian and lapydic peregrine communities, with the Liburnians as the sum of a certain number of *civitates*; Pliny mentioned fourteen of them, and the lapydes generally as an ethnic group.¹² The lapydes were excluded from organization of the regional imperial cult. This is clearly demonstrated by the altar's name *ara Augusti Liburnorum* and the priests in charge of the cult as *sacerdotes Liburnorum*. J. Medini believed that this was probably the result of the unfavourable treatment of the lapydes by the Roman government due to their hostility and long-standing resistance to the Roman state.¹³

The reason why the earliest official regional worship of the imperial cult was organized precisely in this area may be sought in the specific, special status that the Liburnians had inside the province of Illyricum, later the province of Dalmatia. This specific status of the Liburnians was reflected to some degree in the process of acquiring Italic and Roman citizenship, and exemption from payment of a

7 Alföldy 1965, str. 26; Wilkes 1969, str. 78; Čače 1989, str. 81. Nastanku Skardonitanskog konventa prethodila je vojna prefektura u koju je bila uključena Liburnija s Japodijom, pa je poslije na istom teritoriju osnovan i konvent. Na čelu prefektore Liburnije i Japodije nalazio se *praefectus civitatum* (CIL 3, 3346: [--- bello] / *Batoniano praefuit / Iapudiai et Liburn(ia) / sibi et libertis / t(estamento) f(ieri) i(ussit)*).

8 Jadrić, Miletić 2008, str. 83.

9 CIL 3, 2810; ILJug 199.

10 ILJug 247; CIL 3, 2810.

11 CIL 3, 9879 (2808).

12 Plin., *n. h.*, 3, 21. ... *conventum Scardonitanum petunt Japodes et Liburnorum civitates XIV*. Liburni su u vrijeme podvrgavanja pod rimsku vlast bili organizirani po teritorijalnom načelu kao *civitates Liburniae*, dok Japodi nisu bili teritorijalno organizirani, već su živjeli po rodovskom načelu. Suić 1981, str. 108. Postoji mišljenje da je među Liburnima postojao neki oblik konfederacije sastavljen od četiri veće skupine, "tetrapolitija", od kojih je svaka sadržavala tri manje skupine. Među nekim narodima Mediterana *tetrapolis* označuje zajednicu podijeljenu na četiri dijela, od kojih se svaka sastoji od tri manja. Temeljni argument ovome je četrnaest *civitates Liburnorum*, o kojima govori Plinije, koje su ušle u skardonitanski konvent. Čače smatra da 14 liburnskih općina koje spominje Plinije, ne predstavlja cjelokupan broj liburnskih zajednica, već samo onih koje su ušle u Skardonitanski konvent (v. Čače 1989, str. 80).

13 Medini 1974, str. 85.

7 Alföldy 1965, p. 26; Wilkes 1969, p. 78; Čače 1989, p. 81. The emergence of the Scardona *conventus* was preceded by a military prefecture that incorporated Liburnia with lapydia, so that later a *conventus* was established in that same territory. The prefecture of Liburnia and lapydia was headed by the *praefectus civitatum* (CIL 3, 3346: [--- bello] / *Batoniano praefuit / Iapudiai et Liburn(ia) / sibi et libertis / t(estamento) f(ieri) i(ussit)*).

8 Jadrić, Miletić 2008, p. 83.

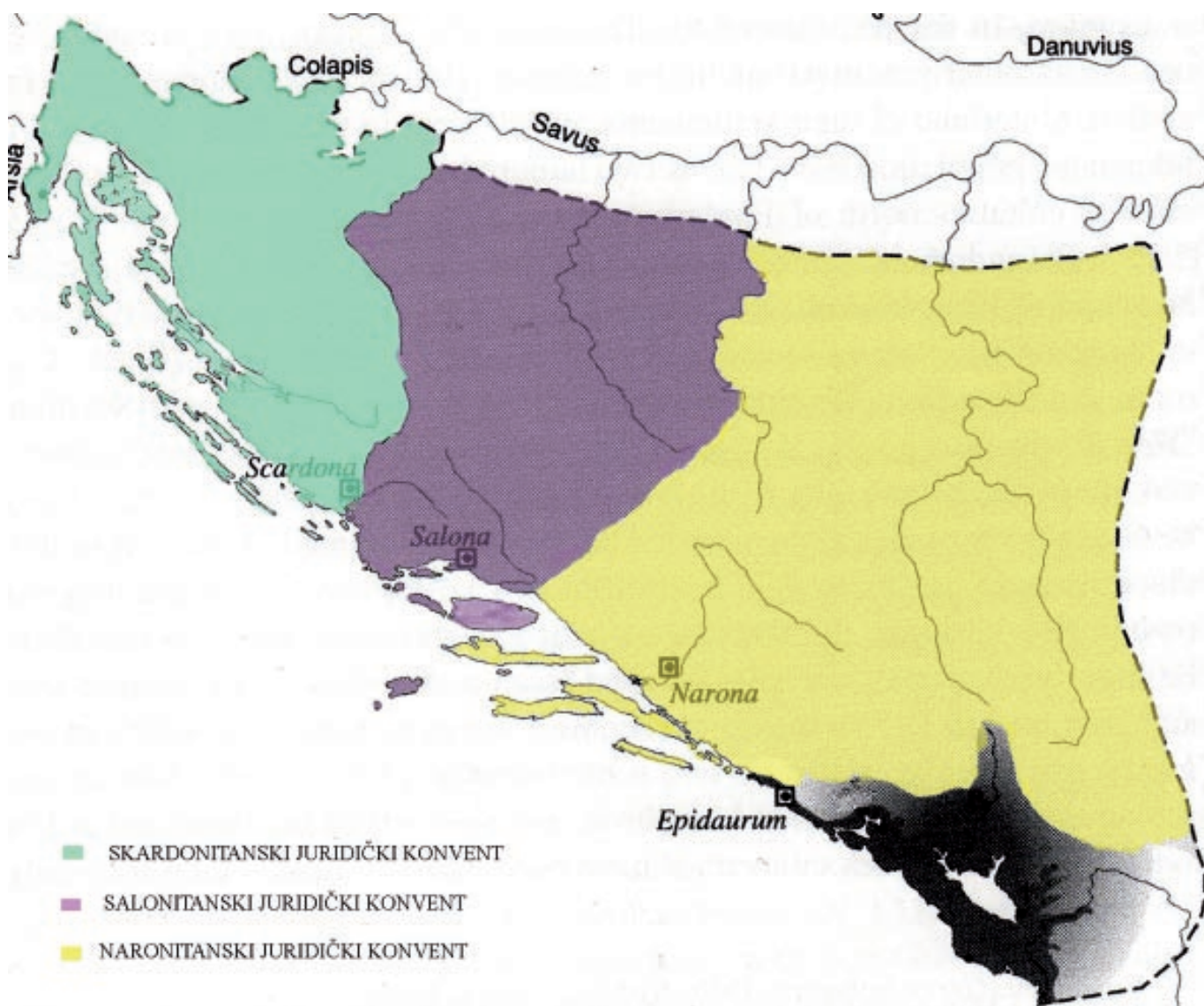
9 CIL 3, 2810; ILJug 199.

10 ILJug 247; CIL 3, 2810.

11 CIL 3, 9879 (2808).

12 Plin., *n. h.*, 3, 21. ... *conventum Scardonitanum petunt Japodes et Liburnorum civitates XIV*. During their subjugation to Roman authority, the Liburnians were organized according to the territorial principle as the *civitates Liburniae*, while the lapydes were not territorially organized, rather they were organized based on the tribal principle. Suić 1981, p. 108. According to one view, there was a form of confederacy among the Liburnians consisting of four large groups, "tetrapolises", of which each contained three smaller groups. Among the peoples of the Mediterranean, a *tetrapolis* denoted a community divided into four sections, of which in turn each consisted of three smaller communities. The basic contention to back this is the fourteen *civitates Liburnorum*, of which Pliny wrote, which entered the Scardona *conventus*. Čače believed that the 14 Liburnian municipalities mentioned by Pliny did not constitute the entire number of Liburnian communities, but rather those that entered the Scardona *conventus* (see Čače 1989, p. 80).

13 Medini 1974, p. 85.

Karta 1.
Teritorij Skardonitanskog, Salonitanskog i Naronitanskog juridičkog konventa (prema M. Šašel Kos, 2005., 233, sl. 53).

Map 1.
The territory of the Scardona, Salona and Narona conventi iuridici (based on M. Šašel Kos, 2005., 233, Fig. 53).

činjenica da se uglavnom iz Liburnije novačilo ljudstvo za sastav pretorijanskih kohorti.¹⁴ Nadalje, Liburnija je bila uključena u provinciju Dalmaciju, ali je sačuvala ime kao uža regija plemena Liburna. Krajem 2. st.¹⁵ ime *Liburnia* više nije označavalo samo teritorij gdje su živjeli Liburni, nego se ono proširilo i na područje Japoda.¹⁶ Širenje imena bilo je upravo posljedica činjenice da su u vrijeme ranog principata ove dvije skupine plemena bile

tribute, and also in the fact that the recruits for the praetorian cohorts were generally drawn from Liburnia.¹⁴ Furthermore, Liburnia was incorporated into the province of Dalmatia while still retaining its name as the narrower region of the Liburnian tribe. At the end of the second century,¹⁵ the name *Liburnia* no longer denoted only the territory inhabited by the Liburnians, rather it expanded to include the territory of the Iapydes.¹⁶ The spread of the name was actually a result of the fact that during the Principate these two groups were incorporated

14 Medini 1980, str. 385.

15 Medini 1980, str. 383. Oko 184-185. g.

16 Ptol., *Geogr.*, 2, 16, 2, 3, i 7, 3, 1, 23; Kozličić 1990, str. 289-310. Ptolemej u Iliriku razlikuje dvije oblasti, Dalmaciju i Liburniju. U okviru Liburnije razlikuje dva manja područja: primorsku Liburniju, koja se proteže od *Alvona*e do *Scardonae*, i drugu, u unutrašnjosti, koja odgovara području gdje su živjeli Japodi.

14 Medini 1980, p. 385.

15 Medini 1980, p. 383. Ca 184-185.

16 Ptol., *Geogr.*, 2, 16, 2, 3, and 7, 3, 1, 23; Kozličić 1990, pp. 289-310. Ptolemy distinguished two districts in Illyricum: Dalmatia and Liburnia. He further distinguished two smaller regions within Liburnia: coastal Liburnia, which extended from *Alvona*e to *Scardonae*, and the other in the interior, which corresponded to the territory in which the Iapydes lived.

zajednički uključene u Skardonitanski konvent.¹⁷ Iz prethodno navedenog vidimo da su Liburni već od samog dolaska pod rimsku vlast odigrali značajnu ulogu u širenju romanizacije u ostala područja provincije Dalmacije. Bili su *foederati*, granična etnija prema nemirnim i ratobornim Delmatima¹⁸ koji su bili velika prepreka i trn u oku Rimljana; stoga je upravo ustanovljenje liburnskoga carskoga kulta u Skardoni moralo odigrati značajnu ulogu u što efikasnijem osiguravanju rimske vlasti.

Štovanje kulta, kako je već navedeno, bilo je vezano uz aru, *ad aram Augusti Liburnorum*.¹⁹

Oltar je dobio ime po plemenu Liburna na čijem je području ustanovljen. Isti način imenovanja nalazimo u jugozapadnoj

into the Scardona *conventus* together.¹⁷ It is therefore apparent that immediately after coming under Roman authority, the Liburnians played a significant role in the spread of Romanization into the other parts of the province of Dalmatia. They were *foederati*, and as a frontier ethnica facing the restless and warlike Delmataeans,¹⁸ who were a major obstacle and thorn in the side of the Romans, the establishment of a Liburnian imperial cult in Scardona had to play a major role in the most effective possible entrenchment of Roman authority.

Reverence for the cult, as already earlier noted, was tied to the altar *ad aram Augusti Liburnorum*.¹⁹

The altar was given its name from Liburni tribe in whose territory it was established. The same manner of naming could

17 Prema Medinijevu mišljenju osnovana je nova administrativno-teritorijalna jedinica rimske države, prokuratorska provincija Liburnija, kao jedna od "zadnjih karika" u dovršavanju sustava za obranu Italije, i kao takva podređena izravno vladaru, a ne namjesniku provincije Dalmacije. Potvrdu tome pruža natpis u kojem se Liburnija naziva provincijom (*provincia Liburnia*). CIL 3, 1919=8513=12813. *D(is) M(anibus) L(ucius) Artor[us] Ca[stus] (centurio) leg(ionis) / III Gallicae item [(centurio) le]g(ionis) VI Ferra / tae item (centurio) leg(ionis) II Ad[utricis] i] tem (centurio) leg(ionis) V M(acedonicae) / C(onstantis) item p(rimi) p(ilus) eiusdem [leg(ionis)] praeposito / classis Misenatium [pr]ae[eff]ecto leg(ionis) VI / Victricis duci leg[gi]onum Britanici / miarum adversus Arm[ori]can[os] proc[uratori] cente / nario provinciae Lib[urniae] iure] gladi vi/vus ipse sibi et suis [... ex te]st[amento].*

Medini 1980, str. 366, 370, 379, 381. Kao posljednja služba koju je Lucije Artorije Kast kao pripadnik viteškog staleža obavljao navodi se prokuratura u provinciji Liburniji. Razlog osnivanja provincije bila je provala Markomana, Kvada i drugih barbarskih plemena koja su ugrozila Rim. To je uvjetovalo niz promjena središnje vlasti u dotadašnjoj organizacijskoj strukturi provincija smještenih uz sjevernu granicu Carstva s krajnjim ciljem da se osigura obrana Italije i Rima. Zbog opasnosti od provala Markomana i Kvada, i u samoj provinciji Dalmaciji bile su poduzete vojne mjere, kao osnivanje novih vojnih jedinica oko godine 170., *cohors I milliaria Dalmatarum* i *cohors II milliaria Dalmatarum*. Pretpostavku o postojanju jedinstvenog vojnog zapovjedništva akumuliranog u osobi cara, potvrđuje činjenica da je Liburnija kao prokuratorska provincija po svemu sudeći bila podvrgnuta izravno vladaru. Lucije Artorije Kast imao je pravo *ius gladii*, koje mu je mogao dati samo car. Degrassi 1980, str. 126; Suić 1981. Teritorijalni opseg prokuratorske provincije Liburnije u suprotnosti je s općeprihvaćenom tezom po kojoj je sjeverozapadni dio Liburnije, s gradovima Tarsaticom, Alvonom i Flanonom i područjem možda do Senja, bilo upravo u vrijeme ratova s Markomanima i Kvadima uključeno u prenturu *Italiae et Alpium*. Budući da nema tragova fortifikacijskim građevinama iz 2. st. koje bi pripadale prenturi, Medini smatra da nema realnog temelja po kojem bi se sjeverozapadni dio Liburnije uključio u granice Italije (v. Medini 1980, str. 387). Margetić 1998, str. 5, 6, misli drugačije, ne čini mu se uvjerljivim povezivanje osnivanja provincije Liburnije u 184./185. g. s događajima iz 168./169. g., pogotovo ako se prihvati da je konačni mir s Germanima sklopljen godine 180. Smatra da je Lucije Artorije Kast bio upravitelj carskih imanja u Liburniji, te da mu je uz to povjeren i *ius gladii* nad stanovništvom tog dijela provincije Dalmacije.

18 Plin., *n. h.*, III, 22. "*Liburniae finis et initium Dalmatiae Scardona, in amne eo XII m. pass. a mari*." Plinije točno precizira jugoistočnu granicu Liburnije prema Delmatima, postavljajući je uz Skardonu i uz rijeku Krku.

19 CIL 3, 2810.

17 According to Medini, a new administrative/territorial unit of the Roman state was established, the procuratorial province of Liburnia as one of the "final links" in the completion of the system to defend Italy, and as such subordinated directly to the emperor rather than the Dalmatian provincial consul. Confirmation thereof is provided by the inscription that refers to Liburnia as a province (*provincia Liburnia*). CIL 3, 1919=8513=12813.

D(is) M(anibus) L(ucius) Artor[us] Ca[stus] (centurio) leg(ionis) / III Gallicae item [(centurio) le]g(ionis) VI Ferra / tae item (centurio) leg(ionis) II Ad[utricis] i] tem (centurio) leg(ionis) V M(acedonicae) / C(onstantis) item p(rimi) p(ilus) eiusdem [leg(ionis)] praeposito / classis Misenatium [pr]ae[eff]ecto leg(ionis) VI / Victricis duci leg[gi]onum Britanici / miarum adversus Arm[ori]can[os] proc[uratori] cente / nario provinciae Lib[urniae] iure] gladi vi/vus ipse sibi et suis [... ex te]st[amento]. Medini 1980, pp. 366, 370, 379, 381. The post of procurator in the province of Liburnia was cited as the final duty performed by Lucius Artorius Castus as a member of the knightly caste. The reason for establishing the province was the incursion by the Marcomanni, Quadi and other barbarian tribes that were threatening Rome. This necessitated a series of changes by the central authorities in the previous organizational structure of the provinces situated along the Empire's northern border with the ultimate aim of securing the defence of Italy and Rome. Due to the danger of raids by Marcomanni and Quadi in Dalmatia itself, military measures were implemented, such as the establishment of new units at around 170 AD, the *cohors I milliaria Dalmatarum* and *cohors II milliaria Dalmatarum*. The hypothesis on the existence of a unified military command held personally by the emperor is confirmed by the fact that Liburnia as a procuratorial province was by all accounts directly subordinated to the emperor. Lucius Artorius Castus had the right of *ius gladii*, which could have only been granted to him by the emperor. Degrassi 1980, p. 126; Suić 1981. The territorial extent of the procuratorial province of Liburnia contradicts the generally accepted view whereby the north-west part of Liburnia with the cities of Tarsatica, Alvona and Flanona and the area possibly up to Senj were actually encompassed by the prenture of *Italiae et Alpium* during the wars against the Marcomanni and Quadi. Since there are no traces of fortification structures from the second century which would have belonged to the prenture, Medini believed there were no realistic foundations for including north-west Liburnia in the border with Italy (see Medini 1980, p. 387). Margetić 1998, pp. 5, 6, believed otherwise; he was not convinced in tying the establishment of a province of Liburnia in 184/185 with the events of 168/169, especially if one accepts that a final peace with these Germanic peoples was concluded in 180. He believed that Lucius Artorius Castus was the administrator of the imperial estate in Liburnia, and that he was entrusted with *ius gladii* over the population of this part of the province of Dalmatia.

18 Plin., *n. h.*, III, 22. "*Liburniae finis et initium Dalmatiae Scardona, in amne eo XII m. pass. a mari*." Pliny accurately specified the south-east border of Liburnia with the Delmataeans, placing it next to Scardona and along the Krka River.

19 CIL 3, 2810.

Germaniji, gdje je prema plemenu Ubijaca oltar nazvan *ara Ubiorum*.²⁰ Kultom konventa upravljao je carski svećenik *sacerdos ad aram Augusti Liburnorum*. U njegovu imenovanju ne spominje se božica Roma, no kako je štovanje živućeg cara u pravilu bilo vezano uz Romu, vjerojatno je i štovanje Skardonitanskoga konventa bilo usredotočeno oko živućeg cara i božice Rome.

Na temelju sačuvanih natpisa do danas su poimence poznata tri svećenika liburnskoga carskoga kulta: *T. Turranius Sedatus*, *M. Trebius Proculus* i *L. Gavius Optatus*.

Tit Turanij Sedat bio je skardonitanski municipalni magistrat, to jest dekursion i duovir grada kojemu je gradsko vijeće iskazalo počast podizanjem njegova kipa s natpisom:

*T(it)o Turra[nio] / T(it)i f(ilio) Ser(gia tribu) Seda[to] / decurioni duo[viro?]/ Scardonis sacer[doti] / ad aram Aug(usti) Lib[urn(or)um] / huic ordo Scardo[nitan(i)] / statuam decre[vit] / Iulia Sex(ti) f(ilia) Maxima / inpensa remi[ssa] / d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit) l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*²¹

Cjelokupan trošak podizanja spomenika podmirila je *Iulia Maxima*, vjerojatno njegova žena. Familija *Turranii* bila je vrlo istaknuta i jedna od najuglednijih familija grada, zbog čega su i predstavnici liburnskih *civitates* odlučili imenovati Tita Turanija Sedata za uglednu službu vrhovnog svećenika liburnskoga carskoga kulta.²² Njegov popis časti, ali i počasti koje mu je dodijelilo gradsko vijeće Skardone postavljanjem njegova kipa na javnome mjestu (*huic ordo Scardonitani statuam decrevit*), očit su iskaz tog ugleda.

Drugi poznati svećenik bio je jaderinski vitez Marko Trebije Prokul, kojemu kći podiže nadgrobni spomenik u njegovu rodnom gradu (sl. 1):

*M(arco) Trebio / Proculo / equom publ(icum) / hab(enti) sacer(dos) Lib(urnorum)*²³ / *Ilvir(o) aedil(i) Arba(e) / Trebia M(arci) fil(ia) / Procula / patri t(estamento) p(oni) i(ussit).*²⁴

Natpis pokazuje da je umro u Jaderu, ali je u gradu Arbi obavljao dužnost duovira i edila.

Treći poznati svećenik liburnskoga carskoga kulta bio je Lucije Gavije Optat (sl. 2):

be found in south-west Germania, where based on the Ubii tribe an altar was called *ara Ubiorum*.²⁰ The cult of the *conventus* was administered by an imperial priest, *sacerdos ad aram Augusti Liburnorum*. The goddess Roma was not mentioned in his appointment, but since worship of a living emperor was usually tied to Roma, it is likely that worship of the Scardona *conventus* was centred around the living emperor and the goddess Roma.

Based on preserved inscriptions, up to the present the names of three priests of the Liburnian imperial cult are known, T. Turranius Sedatus, M. Trebius Proculus and L. Gavius Optatus.

Titus Turranius Sedatus was a Scardona municipal magistrate, i.e., a city decurion and duovir whom the city council honoured by erecting a statue of him with the inscription:

*T(it)o Turra[nio] / T(it)i f(ilio) Ser(gia tribu) Seda[to] / decurioni duo[viro?]/ Scardonis sacer[doti] / ad aram Aug(usti) Lib[urn(or)um] / huic ordo Scardo[nitan(i)] / statuam decre[vit] / Iulia Sex(ti) f(ilia) Maxima / inpensa remi[ssa] / d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit) l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*²¹

The entire cost of raising the monument was covered by Julia Maxima, probably his wife. The Turranii were a very distinguished family, one of the city's most respected, which is why the representatives of the Liburnian *civitates* decided to appoint Titus Turranius Sedatus to the prestigious post of high priest of the Liburnian imperial cult.²² His list of honours, as well as the honours conferred to him by the Scardona city council by raising a statue to him in a public place (*huic ordo Scardonitani statuam decrevit*) obviously testify to this.

The second known priest was the lader knight, Marcus Trebius Proculus, to whom his daughter raised a gravestone in his native town (Fig. 1):

*M(arco) Trebio / Proculo / equom publ(icum) / hab(enti) sacer(dos) Lib(urnorum)*²³ / *Ilvir(o) aedil(i) Arba(e) / Trebia M(arci) fil(ia) / Procula / patri t(estamento) p(oni) i(ussit).*²⁴

The inscription indicates that he died in lader, but that he served as duovir and aedile in the city of Arba.

20 Tac., *Ann.*, I, 57, 2.

21 CIL 3, 2810. Natpis se datira u drugu polovicu 1. st.

22 Alföldy 1969, str. 130; Glavičić 2002, kat. br. 102; Glavičić 2007, str. 254. *Turranii* su zabilježeni u Flanoni, Koriniju, Nedinu i Skardoni. Smatra se da je gentilicij nastao iz domaćeg imena *Turrus*. Jedan od prvih njezinih članova bio je pretorijanski *evocatus C. Turranius C. f. Severus*, a poznat je i *T. Turranius Verus* koji je obnašao službu gradskog edila Skardone (*aedilis Scardonae*).

23 U literaturi se nailazi i na krivu restituciju *sacer(doti) Lib(eri)*, koja bi se odnosila na službu svećenika boga Libera (v. CIL 3, 2931; Brühl 1953, str. 222; Suić 1964, str. 105-106).

24 CIL 3, 2931; Glavičić 2002, kat. br. 48. Datira u rani principat (druga polovica 1. st.).

20 Tac., *Ann.*, I, 57, 2.

21 CIL 3, 2810. The inscription has been dated to the latter half of the first century.

22 Alföldy 1969, p. 130; Glavičić 2002, cat. no. 102; Glavičić 2007, p. 254. The Turranii were registered in Flanona, Corinium, Nedin and Scardona. The gentilicium is believed to be derived from the local name Turrus. One of its first members was the praetorian *evocatus C. Turranius C. f. Severus*, and there was also a T. Turranius Verus, who held the post of Scardona aedile (*aedilis Scardonae*).

23 One may also find in the literature the erroneous restoration *sacer(doti) Lib(eri)*, which pertained to the service of priest of the god Liber (v. CIL 3, 2931; Brühl 1953, p. 222; Suić 1964, pp. 105-106).

24 CIL 3, 2931; Glavičić 2002, cat. no. 48. Dated to the early Principate (latter half of 1st cent.).

Slika 1.
Sacerdos Liburnorum M. Trebius
Proculus, Arheološki Muzej
Zadar

Figure 1.
Sacerdos Liburnorum M. Trebius
Proculus, Archaeological
Museum in Zadar

*Lib(ero) pat(ri) / L(ucius) Gavius Optatus sac(erdos) / Liburnor(um)
immemor(iam) Gaviae / L(uci) f(iliae) Maximae matris templum /
a parte dextra aedic(ulae) libero / aditu maiori altano cum valvis /
et accubitu et sedibus vetustate / corruptum a solo restituit.*²⁵

Bio je rodnom iz Senije, te je u znak štovanja prema svojoj majci Gaviji Maksimi dao popraviti Liberovo svetište u rodnome gradu. Navedeni uglednici koji su obavljali istaknutu svećeničku dužnost, bili su autohtona podrijetla, pa možemo pretpostaviti da je i Gavije Optat mogao biti rimski građanin liburnskog podrijetla.²⁶ Iako na natpisu nisu navedene njegove gradske

The third known priest of the Liburnian imperial cult was Lucius Gavius Optatus (Fig. 2):

*Lib(ero) pat(ri) / L(ucius) Gavius Optatus sac(erdos) / Liburnor(um)
immemor(iam) Gaviae / L(uci) f(iliae) Maximae matris templum /
a parte dextra aedic(ulae) libero / aditu maiori altano cum valvis /
et accubitu et sedibus vetustate / corruptum a solo restituit.*²⁵

He was originally from Senia, and as sign of respect to his mother Gavia Maxima, he arranged the repair of Liber's shrine in his home town. The aforementioned dignitaries who performed distinguished priestly duties were of local origin, so it may be assumed that Gavius Optatus may also have been a Roman citizen of Liburnian origin.²⁶ Even though the inscription does not mention his magistrature as with the other two, there is no doubt that he was a distinguished individual notable for his reputation.

These priests of the Liburnian imperial cult came from different towns in Liburnia, which indicates that they may have been selected according to a rotational principle among all larger communities. There probably was not an established order of functions that an individual had to possess in order to become a high priest of the imperial cult or the *conventus* cult. Titus Turranius Sedatus was previously a decurion and duovir in Scardona, while for the others the function of high priest was their first. They organized the annual service of imperial worship, conducted sacrifices, organized public feasts and games in the emperor's honour, and donated money for the maintenance of cult sites. Roman citizenship was a prerequisite, but the priestly function was specified for a privileged minority within it. This was a group of knights of peregrine origin, dignitaries who cover the costs of cult ceremonies and expensive games. They valued the priestly service because of the prestige and significance which it accorded to them. This created the central focus of their loyalty and enhanced the bond between the peregrine aristocracy and the emperor.

The question of when the Liburnian imperial cult was established was considered by various scholars, and they expressed contradictory opinions thereon. Thus Kornemann believed that the Liburnian imperial cult was for the communities of southern Liburnia, while the one in Doclea may already have been organized under Emperor Augustus.²⁷ Deininger and Fishwick preferred a Flavian-era establishment which would have corresponded to that in north-west

25 ILJug, 247; Glavičić 2002, kat. br. 32. Datira natpis u rani principat (1. st.); Kurilić 1999, AK 2621. *L. Gavius Optatus* po svome imenovanju bio bi slobodnorodni rimski građanin italskog podrijetla. No budući da nosi isti *nomen gentile* kao i majka mu (*Gavia Maxima*), najvjerojatnije njegov otac nije imao rimsko građansko pravo, bio je rob. Time Optat nasljeđuje prenomenu i gentilno ime po majčinoj liniji.

26 U peregrinskim općinama iz kojih su poslije nastali liburnski municipiji, svećenici (*sacerdotes*) su redovito nositelji službenoga carskoga kulta. I drugi narodi imali su vjerojatno takve svećenike. Obožavanjem cara i božice Rome peregrini su iskazivali svoju lojalnost prema rimskoj državi.

25 ILJug, 247; Glavičić 2002, cat. no. 32. Inscription dated to the early Principate (1st cent.); Kurilić 1999, AK 2621. Based on his name, *L. Gavius Optatus* would have been a free-born Roman citizen of Italic origin. However, since he bore the same *nomen gentile* as his mother (*Gavia Maxima*), his father probably did not have Roman citizenship, and was a slave. Optatus thereby inherited his praenomen and gentilicium from his mother's line.

26 In the peregrine municipalities from which the Liburnian municipium later emerged, the priests (*sacerdotes*) were normally keepers of the official imperial cult. Other peoples probably also had such priests. By worshipping the emperor and the goddess Roma, the peregrines thereby demonstrated their loyalty to the Roman state.

27 His view was cited in Fishwick 1993a, pp. 145-146.

Slika 2.

Sacerdos Liburnorum L. Gavius Optatus, Arheološki muzej u Zagrebu

Figure 2.

Sacerdos Liburnorum L. Gavius Optatus, Archaeological Museum in Zagreb

magistrature kao kod druge dvojice, bez sumnje je bio istaknuta osoba koja se isticala svojim ugledom.

Spomenuti svećenici liburnskoga carskoga kulta potječu iz različitih gradova Liburnije, što pokazuje da su mogli biti birani prema rotacijskom načelu iz svih većih zajednica. Vjerojatno nije bilo ustaljenog redoslijeda funkcija koje je pojedinac morao posjedovati da bi postao vrhovni svećenik pokrajinskoga carskoga kulta, to jest kulta konventa. Tit Turanij Sedat prethodno je bio dekurijski i duovir Skardone, dok je drugima funkcija vrhovnog svećenika bila prva. Organizirali su godišnju službu carskog štovanja, izvodili su žrtvovanja, organizirali javne gozbe i igre u carevu čast i davali novčana sredstva za održavanje kulturnih mjesta. Rimsko građansko pravo bilo je preduvjet, ali je svećenička služba bila određena za privilegiranu manjinu unutar nje. To je bio skup vitezova peregrinskog podrijetla, dostojanstvenika koji su mogli podnijeti troškove kulturnih ceremonija i skupih igara. Cijenili su službu zbog ugleda i značenja koje im je ona osiguravala. Time je stvoreno žarište lojalnosti i ojačana je veza između vođa peregrinske aristokracije i cara.

Pitanjem kada je ustanovljen liburnski carski kult, bavili su se pojedini autori i o tome iznijeli oprečna mišljenja. Tako Kornemann smatra da je liburnski carski kult za zajednice južne Liburnije te onaj u Dokleji mogao biti organiziran već pod carem Augustom,²⁷ dok se Deininger i Fishwick opredjeljuju za flavijevsko razdoblje, koje

Spain.²⁸ Archaeological evidence that would prove its organization in the Augustan era has thus far not been found. However, if the process of establishing the imperial cult in the other provinces of the West, in which the cult was already established in those areas that were crucial to control by the Roman authorities during the Augustan and Tiberian era, this could also be assumed for the province of Dalmatia as well. The Liburnian imperial cult had certainly already been organized during the reign of Emperor Tiberius, when the *civitates Liburniae* gathered to raise a statue for Nero Caesar, the son of Germanicus, with a dedicatory inscription (Fig. 3):

*Neroni Caesari / Germanici f(ilio) Ti(berii) / Aug(usti) n(epoti) Divi Aug(usti) pr[o(nepoti)] / fl(ami)ni Aug(ustalis) / civitates Liburniae.*²⁹

The inscription carved on the base of the statue has unfortunately not been preserved. Nero Caesar served as priest of the Augustan cult in Rome, and he was *flamen Augustalis* who was at the head of the collegium called *sodales Augustales*.³⁰ He

27 Njegovo mišljenje prenosi Fishwick 1993a, str. 145-146.

28 Deininger 1965, p. 116; Fishwick 1993a, pp. 145-146. He believed that the erection of the statue to honour Nero Caesar by the *civitates Liburniae* was an isolated action, which did not show that a *conventus* cult had already been organized at the time.

29 CIL 3, 9879 (2808; see also p. 1035; and p. 2328.12). Nero Caesar died in 31 AD.

30 Suet., *Div. Claud.*, 6. The collegium was established by Emperor Tiberius after Augustus' death, it consisted of 21 senators, who were joined by members of the imperial family (Emperor Tiberius himself, Drusus, Germanicus, later Claudius as well). Another member of this notable collegium was L. Volusius Saturninus, consul of the province of Dalmatia, as shown by an inscription from Nin (CIL 3, 2974, 2975).

bi odgovaralo osnivanju kulta u sjeverozapadnoj Španjolskoj.²⁸ Arheološki materijal koji bi svjedočio o organiziranju kulta u Augustovo doba, zasad nije pronađen. No uzmemo li u obzir proces osnivanja carskoga kulta u drugim provincijama Zapada, u kojima se u onim bitnim područjima koja su bila ključna za kontroliranje rimske vlasti kult osnivao već u Augustovo ili Tiberijevo doba, moglo bi se pretpostaviti da je to bio slučaj i u provinciji Dalmaciji. Liburnski carski kult sigurno je već bio organiziran u doba cara Tiberija, kada se okupljaju *civitates Liburniae* kako bi Germanikovu sinu Neronu Cezaru podigle kip s posvetnim natpisom (sl. 3):

*Neroni Caesari / Germanici f(ilio) Ti(berii) / Aug(usti) n(epoti) Divi Aug(usti) pr[o(nepoti)] / flamine Aug(ustalis) / civitates Liburniae.*²⁹

Natpis je isklesan na bazi kipa koji, na žalost, nije ostao sačuvan. Neron Cezar obnašao je u gradu Rimu službu svećenika Augustova kulta, bio je *flamen Augustalis* koji je bio na čelu kolegija *sodales Augustales*.³⁰ Za prestižnu službu imenovao ga je njegov djed, car Tiberije. Zajednice Liburnije podigle su spomenik prije smrti mladog Cezara, to jest prije 31. godine. D. Fishwick smatra da je podizanje kipa u čast Nerona Cezara od strane liburnskih zajednica bila izolirana akcija, koja ne pokazuje da je tada bio organiziran i kult konventa.³¹ Međutim, imajući u vidu da je u to vrijeme namjesnik provincije Dalmacije bio Lucije Voluzije Saturnin, koji je aktivno organizirao carsko štovanje diljem provincije, nastavljajući time proces koji je započeo njegov prethodnik Publije Kornelije Dolabela, možemo reći da je carsko štovanje zasigurno i ovdje moralo biti organizirano. Upravo u to vrijeme podižu se svetišta carskoga kulta u Naroni, Oneju, vjerojatno Epidauru; formiraju se skupine carskih kipova julijevsko-klaudijevske obitelji u Naroni, Enoni, Osoru; i sam Tiberijev sin *Drusus Caesar* dolazi u provinciju kako bi aktivno promovirao politiku svoga oca (karta 2). Pokrajinski carski kult bio je uvijek organiziran odozgo, od samog cara, člana njegove obitelji ili najbliže osobe kao sredstvo kontroliranja novoosvojenih provincija. Time bi to bili i indirektni argumenti za postojanje liburnskoga carskoga kulta u vrijeme cara Tiberija. Skardona se smjestila na desnoj obali rijeke *Titius*, na važnom strateškom položaju gdje su duboko u kopno mogle uploviti lađe, a cestovnom mrežom putova bila je povezana s bližim zaleđem i unutrašnjošću. Nalazila se na granici Liburnije, Plinije ju navodi kao "*initium Dalmatiae*" jer je odmah preko nje išla cesta koja je vodila na delmatski teritorij, pa je sasvim logično da je upravo ondje ustanovljen centar pokrajinskoga carskog štovanja.

Slika 3.
Baza kipa Nerona Cezara,
Arheološki muzej Zadar

Figure 3.
Base of statue of Nero Caesar,
Archaeological Museum in Zadar

was appointed to this service by his grandfather, Emperor Tiberius. The communities raised the monument prior to the death of the young Caesar, that is, prior to the year 31. Fishwick believed that the erection of the statue to honour Nero Caesar by the Liburnian communities was an isolated action, which did not show that a *conventus* cult had already been organized at the time.³¹ However, keeping in mind that at this time the consul of the province of Dalmatia was Lucius Volusius Saturninus, who actively organized imperial worship throughout the province, thereby continuing the process which began under his predecessor Publius Cornelius Dolabella, it can be stated with certainty that imperial worship certainly had to have been organized here as well. It was precisely during this period that imperial cult shrines were built in Narona, Oneum, and probably Epidaurum. Groups of imperial statues of the Julio-Claudian family were formed in Narona, Aenona and Osor. Additionally, Tiberius' son Drusus Caesar also came to the province to actively promote his father's policies (map 2). A regional imperial cult was always organized from above by the emperor himself, a member of his family or his closest individuals as a means to control newly-conquered provinces. This would also serve as an indirect argument backing the existence of the Liburnian imperial cult during the reign of Tiberius. Scardona was on the right bank of the Titius River, at an important strategic location where marine

28 Deininger 1965, str. 116; Fishwick 1993a, str. 145-146. Smatra da je podizanje kipa u čast Nerona Cezara od *civitates Liburniae* izolirana akcija, koja ne pokazuje da je kult konventa već bio organiziran u to doba.
29 CIL 3, 9879 (2808; v. i str. 1035; i str. 2328.12). Neron Cezar preminuo je 31. g.
30 Suet., *Div. Claud.*, 6. Kolegij je osnovao car Tiberije nakon Augustove smrti, činio ga je 21 senator, kojima su pridruženi članovi carske obitelji (sam car Tiberije, Druz, Germanik, kasnije i Klaudije). Član ovoga znamenitog kolegija bio je i *L. Volusius Saturninus*, namjesnik provincije Dalmacije, kako pokazuju natpisi iz Nina (CIL 3, 2974, 2975).
31 Fishwick 1993a, str. 145-146.

31 Fishwick 1993a, pp. 145-146.

Karta 2.

Karta rimske provincije Dalmacije s naznačenim svetištima carskog kulta

Map 2.

Map of the Roman province of Dalmatia with marked sites of imperial cult shrines

Sačuvani natpisi carskih svećenika zaduženih za štovanje liburnskoga carskoga kulta datiraju se u kraj 1. st., te pokazuju da je štovanje na oltaru (*ad aram Augusti Liburnorum*) nastavljeno i dalje. Njihova titula kao *sacerdos ad aram Augusti Liburnorum*,³² *sacerdos Liburnorum*³³ pokazuje da su i dalje vezani uz živućeg cara, i to vjerojatno u zajednici s Romom, iako božica nije spomenuta u njihovu imenovanju. Restauracija pokrajinskoga carskoga kulta u cjelini nastupila je s dinastijom Flavijevaca, kada je Skardona uzdignuta na rang municipija.³⁴ Neronovom

vessels could navigate deep into the interior, while it was linked to the nearer hinterland and the interior by the road network. It was situated on Liburnia's border, and Pliny referred to it as "*initium Dalmatiae*" for it was directly traversed by a road which led to Delmataean territory, so it is entirely logical that a focal hub of regional imperial worship was established here.

The preserved inscriptions of the imperial priests charged with the observance of the Liburnian imperial cult have been dated to the end of the first century, and they show that worship at the altar (*ad aram Augusti Liburnorum*) continued afterward. Their titles as *sacerdos ad aram Augusti Liburnorum*,³² *sacerdos Liburnorum*³³ show that they remained associated with a living emperor, probably in union with Roma, even though this goddess was not mentioned in their appointment. Restoration of the regional imperial cult as

32 CIL 3, 2810. Natpis se datira u drugu polovicu 1. st.

33 ILJug, 247; Glavičić 2002, kat. br. 32. Datira natpis u rani principat (1. st).

34 CIL 3, 2802. *Genio / municipi / Fl(avii) Scard(onae) / C(aius) Petronius / Firmus ob/ honorem aug(uratus) / L(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*; Alföldy 1965, str. 201; Zaninović 1998b, str. 123-129; Glavičić 2007, str. 252-253. Lujo Margetić iznosi mišljenje da je i prije flavijevskog razdoblja Skardona mogla biti konstituirana kao municipij. Tako je u vrijeme Augusta ona *municipium Latium*, a u doba Flavijevaca stječe još *ius Latium maius* (v. Margetić 1978-1979, str. 301-358).

32 CIL 3, 2810. The inscription has been dated to the latter half of the first century.

33 ILJug, 247; Glavičić 2002, cat. no. 32. Inscription dated to the early Principate (1st cent).

vladavinom gasi se julijevsko-klaudijevska dinastija, a novi car Vespazijan ponovno se vraća na Augustove početke carskog štovanja, te uz kult živućeg cara i božice Rome uključuje i ostale divinizirane careve i carice te nasljednike na tronu (cezare).³⁵

Godine 2005. u Skardonu je pronađen natpis³⁶ koji spominje da Skardonitanski konvent (*conventus Scardonis*) pod nadležnošću cara Tita postavlja natpis u čast Božanskog Augusta i Božanskog Vespazijana (sl. 4):

Divo Au[gusto] / Divo Ves[pasiano] / ex auct[oritate imp(eratoris)] / T(it)i Caesar[is] Vespasiani / Aug[usti] conv(entus) / Scardonis [---].

Natpis je značajan jer donosi podatak da su zajednice okupljene u Skardonitanskom konventu podigle spomenik u čast božanskih careva. Također je vrlo zanimljivo da su to učinile pod zapovijedi cara Tita.³⁷ Znajući da je zbog lakšeg kontroliranja novoosvojenih provincija pokrajinski i provincijski carski kult bio uvijek organiziran odozgo, od samog cara, člana njegove obitelji ili najbliže osobe, nije iznenađujuće što je ovdje upravo car Tit bio zaslužan za taj čin. Nadalje, natpis je vrlo bitan jer pokazuje da je u doba dinastije Flavijevaca u štovanje liburnskoga carskoga kulta uključen kult božanskih careva. Božanski carevi u pravilu su štovani u hramu, pa je time vrlo mala vjerojatnost da je njihovo štovanje nastavljeno na ranijem oltaru liburnskoga carskoga kulta, *ara Liburnorum*. Spomenuti natpis iz Skardone velikih je dimenzija, pisan je monumentalnom kvadratnom kapitalom, a prema sačuvanom rasporedu slova³⁸ razvidno je da je s njegove desne strane morala dolaziti još jedna ploča, na koju se nastavljao tekst natpisa. Imajući u vidu sam sadržaj teksta, koji pokazuje da je spomenik podignut u čast božanskih careva Augusta i Vespazijana, te samu monumentalnost natpisa, možemo reći da je riječ o arhitektonskom ulomku koji je bio istaknut na nekoj monumentalnoj građevini koja je možda bila hram Božanskog Vespazijana. Spomenik pokazuje da je štovanje bilo usmjereno na božanske careve, pa se postavlja pitanje je li štovanje flavijevske dinastije moglo započeti i prije nego je car Vespazijan deificiran, to jest u vrijeme njegova života. Poznati primjeri iz Rimskog Carstva pokazuju da je u vrijeme Vespazijanove administrativne reorganizacije u sjeverozapadnoj

a whole occurred under the Flavian dynasty, when Scardona was elevated to the rank of municipium.³⁴ Nero's rule marked the end of the Julio-Claudian dynasty, and the new emperor, Vespasian, once more returned to the Augustan beginnings of imperial veneration, and together with the cult of the living emperor and the goddess Roma he included to the remaining deified emperors and empresses, and the heirs to the throne (Caesars).³⁵

In 2005, an inscription³⁶ was found in Skradin which mentions that the Scardona *conventus* (*conventus Scardonis*) under the authority of Titus installed the inscription in honour of the divine Augustus and Vespasian (Fig. 4):

Divo Au[gusto] / Divo Ves[pasiano] / ex auct[oritate imp(eratoris)] / T(it)i Caesar[is] Vespasiani / Aug[usti] conv(entus) / Scardonis [---].

This inscription is of great importance because it indicates that the communities gathered in the Scardona *conventus* raised a monument to honour the divine emperors. It is also very interesting that they did so by command of Emperor Titus.³⁷ Knowing that the regional and provincial imperial cult was always organized to more easily controlling newly-conquered provinces by the emperor himself, his family members or persons close to them, it is not surprising that Titus was in fact responsible for this act. Furthermore, the inscription is very important because it shows that in the era of the Flavian dynasty the cult of the divine emperors was incorporated into the worship of the Liburnian imperial cult. The divine emperors were generally worshipped in a temple, so it is very unlikely that their worship continued at the earlier altar of the Liburnian imperial cult, the *ara Liburnorum*. The aforementioned inscription from Scardona has

35 U štovanje su uz cara Vespazijana uključena dvojica sinova, Tit i Domicijan.
36 Glavičić, Miletić 2008, str. 16, sl. 6; Brajković 2009, str. 26. Nađen je u ulici dr. Franje Tuđmana pri radovima na ugradnji gradskoga kolektora. Smješten je u Muzeju grada Skradina.

37 Tit je bio u osnovi drugi car, "virtualni" suvladar s Vespazijanom. Položaj se reflektira u poziciji *imperator* u njegovoj titulaturi. Stoga na carskom novcu obojica rabe *imperator* kao *praenomen*, ali Vespazijan je *imperator Caesar Vespasianus Augustus*, dok je Tit još *Titus imperator Caesar Augusti filius*. Na senatorskom novcu *imperator* se javlja nakon Titova imena, da bio označio broj njegovih vojničkih pozdravljanja (*T. Caesar Vespasianus imperator*). Taj oblik je u vrijeme njegove suvladavine s carem Vespazijanom bio i najčešći. Na natpisima *imperator* se koristi kao *praenomen* u formi *imp. T. Caes. ..., imp. T. Vesp. Caes. ..., T. Imp. Caesar*. Nakon Vespazijanove smrti oblik postaje određeniji, kao *imperator Titus Caesar*.

38 Slova riječi *Divo Au[gusto] / Divo Ves[pasiano]* počinju od početka natpisnog polja, dok je u drugome retku pojam *ex auct[oritate]* centriran u sredinu polja.

34 CIL 3, 2802. *Genio / municipi / Fl(avii) Scard(onae) / C(aius) Petronius / Firmus ob / honorem aug(uratus) / L(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum)*; Alföldy 1965, p. 201; Zaninović 1998b, pp. 123-129; Glavičić 2007, pp. 252-253. Lujo Margetić expressed the opinion that Scardona may have been constituted as a municipium even prior to the Flavian era. Thus, during the time of Augustus it was a *municipium Latium*, while during the Flavian era it additionally acquired *ius Latium maius* (see Margetić 1978-1979, pp. 301-358).

35 The reverence for Vespasian also included his two sons, Titus and Domitian.

36 Glavičić, Miletić 2008, p. 16, Fig. 6; Brajković 2009, p. 26. It was found in Franje Tuđmana street during works on construction of the town sewer main. It is held in the Skradin Town Museum.

37 Titus was basically a second emperor, a "virtual" co-ruler with Vespasian. This status was reflected in the position of *imperator* in his titulary. Therefore on imperial coins both used *imperator* as the *praenomen*, but Vespasian was *imperator Caesar Vespasianus Augustus*, while Titus was also *Titus imperator Caesar Augusti filius*. On Senate coins, *imperator* appeared after Titus' name to indicate the number of his military laudations (*T. Caesar Vespasianus imperator*). This form at the time of his co-rule with Vespasian was the most common. On inscriptions, *imperator* was used as a *praenomen* in the form *imp. T. Caes. ..., imp. T. Vesp. Caes. ..., T. Imp. Caesar*. After Vespasian's death, the form became more specific as *imperator Titus Caesar*.

Slika 4.

Natpis podignut u čast Božanskog Augusta i Božanskog Vespazijana, Muzej grada Skradina

Figure 4.

Inscription raised in honour of August Divus and Vespasian Divus, Skradin Town Museum

Hispaniji organiziran flavijevski kult unutar konventa *Bracara Augusta*. Njegovo središte bio je oltar, za kult se brinuo vrhovni svećenik *sacerdos Romae Augusti Caesarum*.³⁹ Njegovo imenovanje pokazuje da je obavljao kult za živućeg cara, božicu Romu i cezare (*caesares*). Uvođenje carevih sinova, budućih prijestolonasljednika u kult novina je ovog razdoblja. Drugi primjer poznat je iz jugozapadne Germanije, gdje su 73. godine utemeljene *arae Flaviae* u *Agri Decumates*.⁴⁰ Potreba da se fokusira na nasljednicima prijestolja reflektira se i u pluralu *arae Flaviae*, te je vjerojatnije riječ o tri odvojena oltara posvećena Romi, živućem augustu (Vespazijan) i cazarima (Tit i Domicijan), kako smo već vidjeli da je bio slučaj u sjeverozapadnoj Hispaniji. Zajednička značajka ovih oltara, organiziranih bilo na pokrajinskoj bilo na provincijskoj razini jest štovanje kulta živućeg cara s njegovim nasljednicima na prijestolju. Imajući u vidu prethodno spomenute primjere carskog štovanja iz Rimskog Carstva te sačuvane natpise carskih svećenika liburnskoga carskoga kulta koji se datiraju u

large dimensions, written in monumental quadratic capitals, and based on the preserved arrangement of letters³⁸ it is apparent that there was another plate to its right that contained the rest of the inscription. Keeping in mind that actual content of the text, which shows that the monument was raised in honour of the divine emperors Augustus and Vespasian, and the monumental character of the inscription, it may be said that this was an architectural fragment which may have been mounted on some monumental structure, possibly a temple to Divus Vespasian. The monument indicates that veneration was directed to the divine emperors, so the question arises as to whether veneration of the Flavian dynasty could have begun even before Emperor Vespasian was deified, meaning during his lifetime. Known examples from the Roman Empire show that during Vespasian's administrative reorganization, a Flavian cult was established in north-west Hispania within the *conventus Bracara Augusta*. It was centred on an altar, and the cult was administered by the high priest *sacerdos Romae Augusti Caesarum*.³⁹ His appointment shows that he administered the cult for a living emperor, the goddess Roma and the Caesars (*caesares*). The introduction of the emperor's sons, the future heirs to the throne, into the cult was a novelty of this period. Another example is known from south-west Germania, where in 73 the *arae Flaviae* was established in *Agra Decumates*.⁴⁰ The need to focus on the heirs-apparent was reflected in the plural form *arae Flaviae*, and this was probably three separate altars dedicated to Roma, the living Augustus (Vespasian) and the Caesars (Titus and Domitian), which, as noted, was the case in north-west Hispania. The common feature of these altars, organized either at the regional or provincial level, was reverence for the cult of the living emperor with his heirs apparent. Keeping in mind the previously mentioned examples of imperial veneration from the Roman Empire and the preserved inscriptions of imperial priests of the Liburnian imperial cult which date to the end of the first century, it may be stated that the Liburnian regional veneration included Emperor Vespasian during his lifetime, probably together with his sons. Worship was carried out on the altar *ad aram Liburnorum*, and after his death and deification, this veneration simply continued, but no longer on an altar but rather in his temple. The context for this broad expansion of imperial veneration was the ascension

39 CIL 2, 2426: *sacerdos [Ro]mae Aug[usti] Caesa[rum?]*; Fishwick 2002a, str. 147.

40 Rimski teritorij koji se prostirao između rijeke Majne i izvora Dunava i Rajne. Graničio je s Recijom i Gornjom Germanijom. Spominju ga Ptolemej (Ptol., *Geog.*, cap. XI: "In reliquo et prope Danubium fluvium oppida sunt haec: Taurodunum, Arae Flaviae...") i Tacit (Tac., *Germ.*, 29, 3: "... est in eodem obsequio et Mattiacorum gens; protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii reverentiam. ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur...").

38 The letters of the words *Divo Augusto / Divo Vespasiano* begin from the beginning of the inscription field, while in the second line the term *ex auct[oritae]* is centred in the middle of the field.

39 CIL 2, 2426: *sacerdos [Ro]mae Aug[usti] Caesa[rum?]*; Fishwick 2002a, p. 147.

40 The Roman territory which extended between the Main River and the source of the Danube and Rhine. It shared a border with Raetia and Germania Superior. It is mentioned by Ptolemy (Ptol., *Geog.*, cap. XI: "In reliquo et prope Danubium fluvium oppida sunt haec: Taurodunum, Arae Flaviae...") and Tacitus (Tac., *Germ.*, 29, 3: "... est in eodem obsequio et Mattiacorum gens; protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum ultraque veteres terminos imperii reverentiam. ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo et caelo acrius animantur...").

kraj 1. st., možemo reći da je i u liburnsko pokrajinsko štovanje bio uključen car Vespazijan već u vrijeme svoga života, i to vjerojatno zajedno sa svojim sinovima. Štovanje je obavljano na oltaru *ad aram Liburnorum*, a nakon smrti i deifikacije njegovo je štovanje jednostavno nastavljeno, ali ne više na oltaru, već u njegovu hramu. Kontekst toga širokog proširenja carskog štovanja bilo je uspinjanje na vlast nove dinastije čija je legitimnost bila nesigurna, manjkao joj je autoritet i karizma koju je imala julijevsko-klaudijevska dinastija, te je Vespazijanu bila potrebna potpora starijih provincija. Time je posebna briga bila usmjerena na naglašavanje sjaja i veličine obiteljskog imena Flavijevaca.⁴¹ Car Vespazijan nije nikada tvrdio da je kao Julije Cezar potomak boga. Da bi povezoao svoju dinastiju s ranijom julijevsko-klaudijevskom dinastijom, započeo je obnovu ranijih službenih državnih svetišta carskoga kulta. Pregrađuje hram Božanskog Klaudija na brdu Celiju, njegov sin Domicijan obnavlja hram Božanskog Augusta na Palatinu, pretvara rodnu kuću na Kvirinalu u hram flavijevske obitelji (*templum Gentis Flaviae*), te završava hram Božanskog Vespazijana i Tita (*templum Divi Vespasiani et Titi*) u Rimu. Radilo se o vrlo dobro smišljenom političkom činu cara iz dinastije kojoj je manjkao rodovnik. Na taj je način ranije štovanje julijevsko-klaudijevskoga carskoga kulta zamijenjeno flavijevskim kultom.

Pokrajinski kult u Oneju

Postavlja se pitanje je li u preostala dva sudbena konventa provincije Dalmacije bilo organizirano pokrajinsko carsko štovanje. Plinije prenosi da su u salonitanskom sudbenom konventu pravdu s ljudstvom popisanim u dekurije tražili: "*Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmataei, XXV Deuri, CCXXXIX Ditiones, CCLXIX Maezaei, LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella. Petunt et ex insulis Issaei, Colentini, Separi, Epetini. Ab his castella Peguntium, Narestes, Oneum.*"⁴² (karta 1)

Sačuvana arheološka građa iz današnjeg zaseoka Baučići iznad Omiša pokazuje da je u vrijeme cara Tiberija ondje vjerojatno bilo izgrađeno svetište carskoga kulta. Početkom 20. st. pronađen je žrtvenik čija je prednja strana posvećena Božanskom Augustu i božici Romi, a stražnja zaštitniku mjesta (sl. 5):

*Div[o Aug(usto) et [Romae] / sacru[m].*⁴³
*[Ara]m Geni[o l/oc(i) / A]ugustam / ... / Ilica vol (...) / <sacravit vel consecravit>*⁴⁴

Budući da je stražnji natpis pisan drukčijom kaligrafijom od onoga na prednjoj strani, nastao je vrlo brzo nakon prednjeg natpisa, vjerojatno početkom 2. st.⁴⁵

Nadalje, sačuvan je i natpis s posvetom caru Tiberiju, koji potječe iz 33./34. g (sl. 6):

to authority of a new dynasty whose legitimacy was uncertain, for it lacked the authority and charisma enjoyed by the Julio-Claudian dynasty, and Vespasian needed the support of the older provinces. Here particular care was dedicated to highlighting the brilliance and magnificence of the Flavian family name.⁴¹ Emperor Vespasian never claimed that he was descended from a god, as Julius Caesar did. In order to link his dynasty to the earlier Julio-Claudian dynasty, he launched the restoration of the earlier official state shrines of the imperial cult. He reconstructed the temple of Divus Claudius on Caelian Hill, while his son Domitian renovated the temple of Divus Augustus on the Palatine, transformed the family home on Quirinal Hill into the temple of the Flavian family (*templum Gentis Flaviae*), and completed the temple of the divine Vespasian and Titus (*templum Divi Vespasiani et Titi*) in Rome. This was a very well-conceived political act by an emperor from a dynasty which lacked a pedigree. In this manner, the earlier veneration of the Julio-Claudian imperial cult was replaced with a Flavian cult.

The regional cult in Oneum

The question arises as to whether regional imperial worship had been organized in the remaining two *conventi iuridici* in the province of Dalmatia. Pliny noted that in the Salona juridical *conventus*, "having the laws dispensed according to their divisions into decuries": "*Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXLII Delmataei, XXV Deuri, CCXXXIX Ditiones, CCLXIX Maezaei, LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella. Petunt et ex insulis Issaei, Colentini, Separi, Epetini. Ab his castella Peguntium, Narestes, Oneum.*"⁴² (map 1)

The preserved archaeological materials from the present-day hamlet of Baučići above the town of Omiš shows that during the Tiberian era an imperial cult shrine had probably been built there. During the twentieth century an altar was found there on which the frontal surface bore a dedication to Augustus Divus and the goddess Roma, while the rear side bore a dedication to the *genius loci* (Fig. 5):

*Div[o Aug(usto) et [Romae] / sacru[m].*⁴³
*[Ara]m Geni[o l/oc(i) / A]ugustam / ... / Ilica vol (...) / <sacravit vel consecravit>*⁴⁴

Since the rear inscription was written using a different calligraphy than that on the front, it appeared very soon after the frontal inscription, probably at the onset of the second century.⁴⁵

Furthermore, an inscription with a dedication to Tiberius, dated to 33/34, was also preserved (Fig. 6):

41 I Tit i Vespazijan bili su divinizirani u apoteozu.

42 Plin, *n. h.*, 3, 142.

43 Gotovac 1993, str. 53.

44 Gotovac 1993, str. 53; Cambi 1997, str. 77.

45 Gotovac 1993, str. 53.

41 Titus and Vespasian were both deified through apotheosis.

42 Plin, *n. h.*, 3, 142.

43 Gotovac 1993, p. 53.

44 Gotovac 1993, p. 53; Cambi 1997, p. 77.

45 Gotovac 1993, p. 53.

Slika 5.
Žrtvenik Božanskog Augusta i
Rome, Gradski muzej Omiš

Figure 5.
Altar to August Divus and Roma,
Omiš Town Museum

Slika 6.
Natpis posvećen caru Tiberiju,
Gradski muzej Omiš

Figure 6.
Inscription dedicated to Emperor
Tiberius, Omiš Town Museum

*Imp(eratori) Tiberio Cae[sari, div[i Aug(usti)] f(ilio), divi Iuli
[nep(oti), Augu]sto, pont(ifici) [max(imo)], cos. V, imp. V[III],
trib(unicia)] pot(estate) XXXV, au[guri, XV vir]o sacris fa[ciundis
VII viro] epu[lonum]...⁴⁶*

*Imp(eratori) Tiberio Cae[sari, div[i Aug(usti)] f(ilio), divi Iuli
[nep(oti), Augu]sto, pont(ifici) [max(imo)], cos. V, imp. V[III],
trib(unicia)] pot(estate) XXXV, au[guri, XV vir]o sacris fa[ciundis
VII viro] epu[lonum]...⁴⁶,*

kao i natpis s posvetom caru Klaudiju koji godine 51./52. podiže
namjesnik provincije Dalmacije *P. Anteius Rufus*:

as well as an inscription dedicated to Claudius, raised in 51/52
by the Dalmatian provincial consul *P. Anteius Rufus*:

*[Ti(berio) Cla[udio Drusi f(ilio)], Caisa[re Aug(usto) Germ(anico)
pon]tifice m[aximo trib(unicia) pot(estate)] XI imp(eratore) X<X>V,
co(n)s(ule) V] censori, p(atre) [p(atriciae) curante P(ublio)] Anteio
Ru[fo leg(ato) Aug(usti) pro pr(aetore) prov(inciae) Dalm(atiae)].⁴⁷*

*[Ti(berio) Cla[udio Drusi f(ilio)], Caisa[re Aug(usto) Germ(anico)
pon]tifice m[aximo trib(unicia) pot(estate)] XI imp(eratore) X<X>V,
co(n)s(ule) V] censori, p(atre) [p(atriciae) curante P(ublio)] Anteio
Ru[fo leg(ato) Aug(usti) pro pr(aetore) prov(inciae) Dalm(atiae)].⁴⁷*

Ovaj posljednji natpis upućuje na neku javnu izgradnju,
spomenik koji je bio podignut od samog namjesnika provincije
Dalmacije. Vrlo značajna uloga namjesnika provincija bila je
promicanje careva kulta, pa je moguće da je pothvat Publija
Anteja Rufa bio vezan s obnovom carskog svetišta u Oneju.
Značajno je i da je upravo njegov oslobođenik *P. Anteius Herma* bio

This last inscription indicates a public building, a monument
raised by the actual consul of the province of Dalmatia. A very
important role for the provincial consul was promotion of the
imperial cult, so it is possible that this undertaking by Publius
Anteius Rufus was tied to restoration of the imperial shrine in
Oneum. It is notable that his freedman, *P. Anteius Herma*, was *sexxvir*

46 Bulić 1914, str. 104.

47 Bulić 1908, str. 3. Na natpisu je *Caesar* napisan kao *Caisar*. Razlog je oblik pisanja diftonga AI umjesto AE, koji se koristio u vrijeme cara Klaudija (45-54. g.), nakon čega nestaje. Bio je ugrađen u zid dvorišta kuće Michele Šaban, br. 140 u Omišu.

46 Bulić 1914, p. 104.

47 Bulić 1908, p. 3. In the inscription, *Caesar* is written as *Caisar*. The reason is that the diphthong AI instead of AE was used during the reign of Claudius (45-54), after which it disappeared. It was built into the wall of the house belonging to Michele Šaban, no. 140 in Omiš.

Slika 7.
Portret cara Tiberija, Gradski
muzej Omiš

Figure 7.
Portrait of Emperor Tiberius,
Omiš Town Museum

sexvir et Augustalis, to jest član kolegija koji se brinuo za štovanje carskog kulta u koloniji Saloni, gdje je dao sagraditi portik svetišta Jupitera i Božanskog Klaudija:

*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et / Divo Claudio Caesar[] / Aug(usto), German(ico), trib(unicia) pot(estate) XIII. / P(ublius) Anteius, P(ublii) Antei Syntrophi I(ibertus), / Herma, sexvir et Aug(ustalis), / porticum (dat) v(oto) s(oluto) I(ibens) m(erito), loc(o) accep(to) d(ecreto) d(ecurionum).*⁴⁸

Bez sumnje nije bila riječ o pukoj slučajnosti. Uz navedene epigrafske spomenike sačuvana je i mramorna glava cara Tiberija⁴⁹ koja je pripadala cijelom kipu, a nastala je vjerojatno nakon 14. g., to jest nakon careva uspona na prijestolje (sl. 7). Spada u tip Tiberijevih portreta koji se u literaturi obično naziva *Berlin-Napoli-Sorrento*.⁵⁰ Budući da car Tiberije nije uživao toliku popularnost

et *Augustalis*, meaning that he was a member of the collegium which saw to the veneration of the imperial cult in the Salona colony, where he commissioned the construction of the portico of the temple to Jupiter and Claudius Divus:

*I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et / Divo Claudio Caesar[] / Aug(usto), German(ico), trib(unicia) pot(estate) XIII. / P(ublius) Anteius, P(ublii) Antei Syntrophi I(ibertus), / Herma, sexvir et Aug(ustalis), / porticum (dat) v(oto) s(oluto) I(ibens) m(erito), loc(o) accep(to) d(ecreto) d(ecurionum).*⁴⁸

This was certainly not a mere coincidence. Besides the aforementioned inscriptions, a marble head of Tiberius was also preserved;⁴⁹ it belonged to an entire statue, and was probably made after 14 AD, that is after the emperor acceded to the throne (Fig. 7). It belongs to a portrait-type of Tiberius normally referred to in the scholarly sources as Berlin-Napoli-Sorrento.⁵⁰ Since Tiberius did not enjoy the popularity of his predecessor Augustus, his statues were rarely made posthumously - most appeared during his lifetime. Based on its physiognomic details, classical stylistic features and fashion traits, N. Cambi believed the portrait was part of a larger whole together with an older Tiberian inscription and altar.⁵¹ Monuments were found in the immediate vicinity, so it may certainly be said to have belonged to a unified concept, probably in an imperial shrine or some public space in which the imperial cult and *genius loci* were worshipped. This is an intriguing cult union of the emperor, Roma and the *genius loci*, which demonstrates a firm bond between the Roman state and the residents of the Roman settlement of Oneum.

Ž. Miletić and M. Glavičić, with a considerable measure of caution, attributed the shrine to the regional imperial cult that was venerated at the level of the Salona *conventus iuridicus*.⁵² According to the boundary inscription from the Neronian era, the settlement of Oneum (*castellum*)⁵³ had not yet been incorporated into Salona's territory.⁵⁴ Thus, the discovered traces of imperial worship from Oneum cannot be linked to the municipal cult, for Oneum had not been organized as a Roman city. Furthermore, organization at the lower, regional level in the province of Dalmatia was associated with the *conventus* whose centre of worship was situated outside of the city limits, whereby it is possible to assume that a regional cult for the Salona *conventus* may have been organized in the Oneum area. The discovered archaeological remains demonstrate that the shrine was very significant, but unfortunately the insufficient research into Oneum itself means that very little may be said of the structure itself or the milieu in which the imperial

48 CIL 3, 1947 (8566); Glavičić 2002, kat. br. 197. Natpis je izveden na arhitravu trijema.

49 Čuva se u Gradskom muzeju Omiš.

50 Cambi 1997, str. 73-74; Cambi 2005, str. 35, sl. 41.

48 CIL 3, 1947 (8566); Glavičić 2002, cat. no. 197. The inscription was rendered on the portico's architrave.

49 Held in the Omiš Town Museum.

50 Cambi 1997, pp. 73-74; Cambi 2005, p. 35, Fig. 41.

51 Cambi 1997, pp. 73-74.

52 Miletić, Glavičić 2008, p. 420.

53 Plin., *n. h.*, 3, 143; Maršić 2003, pp. 435-448.

54 CIL 3, 12794, 8472.

kao njegov prethodnik August, njegovi su se kipovi izrađivali vrlo rijetko posthumno i većinom su nastali u doba njegova života. N. Cambi na temelju fizionomijskih pojedinosti, klasicističkih stilskih odlika i modnih detalja smatra da je portret bio dio cjeline sa starijim tiberijanskim natpisom sa žrtvenika.⁵¹ Spomenici su pronađeni u neposrednoj blizini, pa možemo reći da su zasigurno pripadali jednom jedinstvenom konceptu, i to vjerojatno carskom svetištu ili nekom javnom prostoru u kojem se štovao carski kult i genij njihova mjesta. Riječ je o zanimljivoj kulturnoj zajednici cara, Rome i lokalnog zaštitnika, koja pokazuje čvrstu vezu između rimske države i stanovnika rimskog naselja *Oneum*.

Ž. Miletić i M. Glavičić s velikom dozom opreza pripisuju svetište pokrajinskome carskom kultu koji se štovao na razini salonitanskoga juridičkog konventa.⁵² Prema terminacijskim natpisima iz Neronova doba naselje Onej (*castellum*)⁵³ još nije bilo uključeno u salonitanski teritorij.⁵⁴ Time otkriveni tragovi carskog štovanja iz Oneja ne mogu biti vezani uz municipalni kult, jer Onej nije bio organiziran kao rimski grad. Nadalje, organizacija pokrajinske razine u provinciji Dalmaciji bila je vezana uz konvent čije je središte štovanja bilo uobičajeno smješteno izvan urbanog areala grada, čime bi se moglo pretpostaviti da je na području Oneja zaista mogao biti organiziran i pokrajinski kult za Salonitanski konvent. Otkriveni arheološki ostatci pokazuju da je svetište bilo vrlo značajno, no na žalost zbog nedovoljne istraženosti samog Oneja možemo vrlo malo reći o samom objektu ili ambijentu u kojem se štovao carski kult, a time i tek pretpostaviti da je Onej mogao biti središte štovanja salonitanskoga pokrajinskoga kulta.

Pokrajinski kult u Naroni

U Naronitanski sudbeni konvent antički pisac Plinije, preuzimajući Varona, uključuje 89 zajednica. Nadalje kaže: "*Narona colonia tertii conventus a Salona LXXXV milia passuum, adposita cognominis sui fluvio a mari XX milia passuum. M. Varro LXXXIX civitates eo ventitasse auctor est. Nunc soli prope noscuntur Cerauni decuriis XXIV, Daversi XVII, Desidiates CIII, Docleates XXXIII, Deretini XIV, Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glinditiones XLIV, Melcumani XXIV, Naresi CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXIV populatoresque quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis. Praeter hos tenere tractum eum Ozuae, Partheni, Hemasini, Arthitae, Armistae.*" (karta 2)⁵⁵

Arheološki spomenici s područja Narone pokazuju organizirano carsko štovanje već u vrijeme Augustova života, no svi upućuju na municipalnu razinu kulta. Pokrajinska razina štovanja u ovome konventu još nije potvrđena, te se zasad može teoretski naslutiti samo na temelju administrativne organizacije Konventa.

cult was worshipped, so one may only speculate that Oneum could have been the centre of worship of the Salona regional cult.

The regional cult in Narona

The Roman-era writer Pliny, citing Varro, included 89 communities in the Narona *conventus iuridicus*. He furthermore said, "*Narona colonia tertii conventus a Salona LXXXV milia passuum, adposita cognominis sui fluvio a mari XX milia passuum. M. Varro LXXXIX civitates eo ventitasse auctor est. Nunc soli prope noscuntur Cerauni decuriis XXIV, Daversi XVII, Desidiates CIII, Docleates XXXIII, Deretini XIV, Deraemistae XXX, Dindari XXXIII, Glinditiones XLIV, Melcumani XXIV, Naresi CII, Scirtari LXXII, Siculotae XXIV populatoresque quondam Italiae Vardaei non amplius quam XX decuriis. Praeter hos tenere tractum eum Ozuae, Partheni, Hemasini, Arthitae, Armistae.*" (map 2).⁵⁵

Archaeological monuments from the Narona area indicate the existence of organized imperial worship during the lifetime of Augustus, but all point to the cult's municipal level. The regional level of veneration in this *conventus* has not yet been confirmed, and thus far it may only be theoretically assumed based on the administrative organization of this *conventus*.

The regional cult in Epidaurum

Significant archaeological remains were discovered in the territory of Epidaurum which indicate that there may have been organized regional imperial worship here. The preserved base of a statue of Publius Cornelius Dolabella indicate that the communities of this area gathered (*civitates Superioris provinciae Illyrici*) and on this occasion raised a statue to the provincial consul (Fig. 8):

*P(ublio) Corne[lio] / Dolabell[ae] co(n)s(uli) / VII viro epuloni / sodali Titiensi / leg(ato) pro pr(aetore) Divi Augusti / et Ti(beri) Caesaris Augusti / civitates Superioris / provinciae {H}illyrici*⁵⁶

The inscription was carved into a rectangular stone block that served as the pedestal for the statue.⁵⁷ Since the consul's name and his titles are written in the dative, there can be no doubt that it was dedicated to him, and that his statue stood on the base. In the inscription, it states that he was consul, *VII vir epulonum*⁵⁸ and *sodalis Titiensis*, and legate of Divus Augustus and Tiberius (*legatus*

51 Cambi 1997, str. 73-74.

52 Miletić, Glavičić 2008, str. 420.

53 Plin., *n. h.*, 3, 143; Maršić 2003, str. 435-448.

54 CIL 3, 12794, 8472.

55 Plin., *n. h.*, 3, 142-143.

55 Plin., *n. h.*, 3, 142-143.

56 CIL 3, 1741; Glavičić 2008, p. 45. The inscription was found in Donji Obod near Cavtat in 1541, and today it is held in the Baltazar Bogišić Collection in Cavtat. It was first published by the Dubrovnik notary Marcus Sylvius (also known as Sylvanus Ragusinus). His file is held in the National and University Library in Zagreb (*In inscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurum effossam M. Sylvii Scribae Racusini commentariolus*).

57 Even today, two rectangular holes can be observed on the upper surface which were used to affix the statue.

58 This *collegium* was one of the most respected in Rome (initially it had three members, later seven) and it saw to the ceremonial feasts - *epulae* (sacrifices) to the gods during public games.

Pokrajinski kult u Epidauru

Na teritoriju Epidaura otkriveni su značajni arheološki ostatci koji upućuju da je ovdje moglo biti organizirano pokrajinsko carsko štovanje. Sačuvana baza kipa Publija Kornelija Dolabele govori da su se zajednice ovog područja okupile (*civitates Superioris provinciae Hillyrici*) i tom su prilikom postavile kip namjesniku provincije (sl. 8):

*P(ublio) Corne[lio] / Dolabell[ae co(n)s(uli)] / VII viro epuloni / sodali Titiensi / leg(ato) pro pr(aetore) Divi Augusti / et Ti(beri) Caesaris Augusti / civitates Superioris / provinciae {H}illyrici*⁵⁶

Natpis je uklesan na četvrtastom kamenom bloku koji je služio kao postament njegova kipa.⁵⁷ Budući da su ime namjesnika i njegove titule navedeni u dativu, nema dvojbe da je bio posvećen njemu, te da je na bazi stajao njegov kip. Na natpisu se navodi da je bio konzul, *VII vir epulorum*⁵⁸ i *sodalis Titiensis*, te namjesnik Božanskog Augusta i Tiberija (*legatus pro praetore Divi Augusti et Tiberi Caesaris Augusti*). Dolabela je započeo svoj mandat pri kraju života cara Augusta, a nastavio u vrijeme cara Tiberija, čime možemo vidjeti da car Tiberije nastavlja politiku svoga oca, te ne mijenja uspostavljeni odnos prema provinciji Dalmaciji.⁵⁹

Analiziranjem ovog natpisa bavili su se J. J. Wilkes, I. Bojanovski i G. Novak, te su iznijeli različite interpretacije. Tako J. Wilkes interpretira sintagmu *civitates Superioris provinciae {H}illyrici* kao autohtone zajednice provincije Gornji Ilirik,⁶⁰ koje prilikom

Slika 8.
Natpis P. Kornelija Dolabele,
Bogišićeva zbirka u Cavtatu

Figure 8.
Inscription of P. Cornelius Dolabella,
Bogišić Collection, Cavtat

pro praetore Divi Augusti et Tiberi Caesaris Augusti). Dolabella began his term in office at the end of Augustus' life, and continued serving during the reign of Tiberius, so that it is apparent that Tiberius continued the policies of his father and that he did not alter the established stance toward the province of Dalmatia.⁵⁹

J. J. Wilkes, I. Bojanovski and G. Novak all analyzed this inscription, and they all arrived at different interpretations. Thus Wilkes interpreted the phrase *civitates Superioris provinciae {H}illyrici* as denoting the indigenous community of the provinces of Illyricum Superior,⁶⁰ who during their provincial consolidation raised

56 CIL 3, 1741; Glavičić 2008, str. 45. Natpis je pronađen u mjestu Donji Obod kod Cavtata 1541. godine, a danas se čuva u Zbirci Baltazara Bogišića u Cavtatu. Prvi ga je objavio dubrovački notar Marko Silvije (*Marcus Sylvius ili Sylvanus Ragusinus*). Njegov spis čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu (*In inscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidauru effossam M. Sylvii Scribae Racusini commentariolus*).

57 Na gornjoj površini baze i danas se zanjeću dvije četvrtaste rupe koje su služile za fiksiranje kipa.

58 Ovaj kolegij bio je jedan od najuglednijih u Rimu (najprije je imao tri člana, poslije sedam) i skrbio se za svečane gozbe - *epulae* (žrtve) bogovima u vrijeme javnih igara.

59 Za samog Augusta carski kult bio je poglavito instrument politike, koji je u njegovu štovanju pronašao djelotvornu moć. Kako je *Divus Iulius* bio božanski prethodnik Augusta, tako je sada *Divus Augustus* bio božanski prethodnik Tiberija. Tiberije je slijedio politiku svojega oca i prihvaćao je samo žrtvovanja i zakletve u ime svoga Genija, iako je jasno govorio da božanske počasti nisu po njegovu ukusu: *ego me, patres conscripti, mortalem esse et hominum officia fungi satisque habere si locum principem impleam et vos testor et meminisse posteros volo*. Shvaćajući da mu nedostaje karizma njegova oca i da bi usporedbom s njim riskirao svoj položaj, Tiberije je osjećao potrebu da jasno naglašava da je on protiv svojih božanskih počasti.

60 U pogledu interpretacije izgubljenog dijela natpisa postoje različita mišljenja. Novak 1966, str. 1366. Umjesto *civitates Superioris provinciae Hillyrici* Novak predlaže *civitatis superioris provinciae Hillyrici*. Time bi se pridjev *superior* odnosio na zajednice, a ne na provinciju, čime to ne bi bila više potvrda za podjelu Ilirika na dva dijela, *Illyricum Superius* koji bi odgovarao Dalmaciji i *Illyricum Inferius* koji bi odgovarao Panoniji; Suić 1996, str. 62, pojam "Gornji Ilirik" treba protumačiti kao Istočni, dok bi Donji bio jednak Zapadnome Iliriku; Bojanovski 1988, str. 101-102, sintagmu *superior provincia Hillyricum* tumači kao geografsku odrednicu, a ne kao službeno ime kasnije provincije Dalmacije.

59 For Augustus himself, the imperial cult was mainly a political instrument, which found effective power in his veneration. Since *Divus Iulius* was the divine predecessor of Augustus, so too was *Divus Augustus* the divine predecessor of Tiberius. Tiberius followed the policies of his father and endorsed only sacrifices and vows on behalf of his Genius, even though he clearly stated that his divine honours were not to his taste: *ego me, patres conscripti, mortalem esse et hominum officia fungi satisque habere si locum principem impleam et vos testor et meminisse posteros volo*. Realizing that he lacked his father's charisma and that comparisons with him would jeopardize his status, Tiberius felt the need to clearly underscore his opposition to his divine honours.

60 There are different views concerning the interpretation of the lost portion of the inscription. Novak 1966, p. 1366. Instead of *civitates Superioris provinciae Hillyrici*, Novak proposed *civitatis superioris provinciae Hillyrici*. The appellation *superior* would therefore pertain to the communities and not the province, which means this would no longer be a confirmation of the division of Illyricum into two sections, *Illyricum Superius* that would correspond to Dalmatia, and *Illyricum Inferius* which would correspond to Pannonia; Suić 1996, p. 62, the term "Illyricum Superior" should be interpreted as Eastern, while the Inferior part would be equal to Western Illyricum; Bojanovski 1988, pp. 101-102, the term *superior provincia Hillyricum* is interpreted as a geographic determinant, and not as the official name of the later province of Dalmatia.

provincijskog okupljanja podižu spomenik namjesniku provincije Dalmacije u središtu provincijskoga carskoga kulta, u Epidauru.⁶¹ Naime, da bi lakše uveli carsko štovanje na razini cijele provincije, Rimljani su ga organizirali putem skupština peregrinskih zajednica.⁶² Pogledamo li međutim primjere iz zapadnih provincija Rimskog Carstva, središte provincijskoga carskoga kulta u pravilu je bilo smješteno u glavnome gradu provincije,⁶³ a Epidaur to nije bio. Stoga je i vjerojatnost da bi on bio odabran za sjedište provincijskoga carskoga kulta veoma mala. Također, nema nikakvih arheoloških dokaza koji bi potkrijepili izneseno mišljenje.

Moguće razloge postavljanju ovog spomenika I. Bojanovski pronalazi u Dolabelinu osnivanju neke ustanove koja je bila od zajedničkog interesa za sve zajednice Gornjeg Ilirika,⁶⁴ ili je pak poduzimanju neke gradnje koja je bila značajna za cijelu provinciju kojom je upravljao, a to bi mogla biti cesta.⁶⁵ Tako su se predstavnici svih zajednica Gornjeg Ilirika ili njihova većeg broja sastali u Epidauru bilo pri otvaranju vodovoda⁶⁶ bilo pak

a monument to the consul of the province of Dalmatia in the seat of the provincial imperial cult, in Epidaurum.⁶¹ For in order to more easily introduce imperial worship at the level of the entire province, the Romans introduced imperial veneration by means of assemblies of peregrine communities.⁶² However, if one examines the examples from the Roman Empire's western provinces, the seat of the imperial cult was as a rule situated in the province's capital city,⁶³ which Epidaurum was not. Thus, it is very unlikely that it would have been selected as the seat of the provincial imperial cult. There is also no archaeological evidence that would confirm this view.

Bojanovski saw potential reasons for the placement of this monument in Dolabella's establishment of certain institutions that were a common interest of all communities in Illyricum Superior,⁶⁴ or his construction projects that were of interest to the entire province he administered, and this could have been a road.⁶⁵ Thus, the representatives of all or most communities in Illyricum Superior met in Epidaurum either at the opening of

61 Wilkes 1969, str. 253.

62 Na skupštinama peregrinskih zajednica sastajali su se predstavnici većeg broja lokalnih zajednica s predstavnicima rimske vlasti kako bi razgovarali o svim važnijim pitanjima vezanim uz funkcioniranje provincije. Svaka zajednica slala je određeni broj svojih zastupnika u skupštinu, od kojih bi između sebe izabirali predsjedajućeg, s trajanjem službe od godine dana. One su imale ponajprije religijsku namjenu, nikada nisu postigle zakonodavnu, administrativnu ili sudsku moć, nisu imale nikakva nadzora nad porezima, municipalnim financijama, trgovinom i kovanjem novca. U pogledu svih tih stvari mogle su jedino savjetovati i donositi prijedloge, pohvale ili molbe. Kao ključan element prihvaćanja rimske vlasti i kulture, organiziranjem štovanja službene rimske ideologije, pomogle su prihvaćanju i širenju rimske vlasti i kulture među lokalnim, peregrinskim stanovništvom. Prvi počeci provincijskoga carskoga kulta započeli su u provinciji Galiji Komati (*Gallia Comata*) 12. g. pr. Kr., kada je Druz pozvao poglavice svih plemena na veliku proslavu u Lugdunu 1. Augusta i tom prilikom utemeljio je oltar *ara Augusti* zajedno s božicom Romom.

63 Središte provincijskoga kulta za provinciju Luzitaniju bilo je smješteno u Emeriti, za Hispaniju Ulterior u Kordubi, za provinciju Triju Galija u Lugdunu, za Narbonsku Galiju u Narboni, Britaniju u Kamulodunu.

64 Bojanovski 1988, str. 107, argumentirajući to teozom J. Wilkesa da je u Epidauru bilo središte provincijskoga carskoga kulta (v. Wilkes 1969, str. 253).

65 Poznata je Dolabelina iznimna graditeljska aktivnost u gradnji ceste. Godine 16/17. dovršene su ceste: *a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici; via Gabiniana ab Salonis Andetrium*, a 18/20. g.: *a Salonis ad He[dum] castell[um] Daesitiatum, ad Bat[hinum?] flu] men quod dividit B[r]e[ucos] Oseriat[us] ibus a Salonis munit, te ad imum montem Ditionum Ulcirum*. Alföldy pokazuje da se pod upravom jednog legata nalazilo široko područje između Salone, Siscije i Sirmija, odnosno još uvijek jedinstvena provincija Ilirik (... *a Salona ad Batinum flumen, quod dividit Breucos Oseriatibus*... (v. Alföldy 1965). Važan dio Dolabeline djelatnosti činilo je razgraničavanje teritorija između pojedinih plemena i peregrinskih zajednica, u koju je svrhu bila načinjena i neka vrsta katastarske mape, poznata pod njegovim imenom, kao *forma Dollabeliana*.

66 Bojanovski 1988, str. 107. Autor je obilaskom Gornjih Konavala preko kojih je išla trasa rimskog akvedukta Vodovača - Epidaur, dužine oko dvadeset kilometara, došao do zaključka da je glavni hidraulični gravitacijski kanal vodio pravcem Vodovača (*caput aquae*) - Zastolje - Gornja Ljuta - Pridvorje - Gabrile - Zvekovica - Obod - Cavtat, te da se u Donjem Obodu nalazio *castellum aquae*, to jest prihvatno vodosprenište na glavnom kanalu.

61 Wilkes 1969, p. 253.

62 Representatives of a high number of local communities met with representatives of Roman authority at the assemblies of peregrine communities to discuss all vital matters tied to the functioning of the province. Each community sent a certain number of its delegates to the assembly, who would elect a presiding member from among their ranks with a duration of service of one year. They first and foremost had a religious purpose, they never achieved legislative, administrative or judicial power, they exercised no oversight over taxes, municipal functions, trade and minting of coins. With regard to all of these issues, they could only advise and make proposals, recommendations or requests. As a crucial element of accepting Roman authority and culture, the organization of veneration of the official Roman ideology made it simpler to also accept the spread of Roman authority and culture among the local, peregrine population. The first beginnings of a provincial imperial cult emerged in the province of Gallia Comata in 12 BC, when Drusus summoned the chiefs of all tribes to a large celebration in Lugdunum on 1 August and on this occasion established the altar called *ara Augusti* together with the goddess Roma.

63 The seat of the provincial cult for the province of Lusitania was in Emerita, in Corduba for Hispania Ulterior, in Lugdunum for the province of Tria Gallia, in Narbona for Gallia Narbonensis, and Camulodunum in Britannia.

64 Bojanovski 1988, p. 107, arguing this by citing Wilkes' theory that Epidaurum served as the seat of the provincial imperial cult (see Wilkes 1969, p. 253).

65 Dolabella's exceptional road construction activities were well known. In 16/17 AD the following roads were completed: *a colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici; via Gabiniana ab Salonis Andetrium*; while in 18/20 AD: *a Salonis ad He[dum] castell[um] Daesitiatum, ad Bat[hinum?] flu] men quod dividit B[r]e[ucos] Oseriat[us] ibus a Salonis munit, te ad imum montem Ditionum Ulcirum*. Alföldy showed that the broad territory between Salona, Siscia and Syrmia, meaning the still unified province of Illyricum (... *a Salona ad Batinum flumen, quod dividit Breucos Oseriatibus*...) was under the administration of a single legate (see Alföldy 1965). An important part of Dolabella's activities consisted of the demarcation of the territory between individual tribes and peregrine communities, for which purpose some form of cadastral maps were made, named after him and known as the *forma Dollabeliana*.

pri puštanju ceste u promet, i tom su prigodom otkrili Dolabelin spomenik, možda i u njegovoj prisutnosti.⁶⁷ Proučivši spomenik, priklanjam se mišljenju G. Novaka i I. Bojanovskog te smatram da sintagmu *superior provincia Illyricum* valja prije shvatiti kao geografsku odrednicu negoli kao službeno ime provincije poslije poznate kao provincija Dalmacija. Natpis svjedoči da počasni spomenik namjesniku provincije podižu zajednice s područja gornjeg dijela Ilirika, a ne samo gradska zajednica Epidaura, zbog čega ga i smještaju u neki za njih značajan objekt.

Prvi donositelj spomenuta natpisa, dubrovački notar Marko Silvije⁶⁸ piše da je pronađen oko pet stadija sjeverno od Epidaura, u ravnici gdje se nalaze vinogradi, u podnožju brda Skardije, u mjestu koje se danas naziva Donji Obod, kod Cavtata.⁶⁹ Nadalje kaže da je uz njega na istome položaju pronađena i mramorna glava starijeg muškarca plemenitog izgleda, a prema pričanju seljaka tu su se tijekom nekoliko godina mogli vidjeti i razbacani dijelovi udova nekadašnjih skulptura.⁷⁰ Silvijev opis vrlo je značajan jer svjedoči da je, ako je riječ o ostatcima Dolabelina kipa, carski namjesnik bio prikazan cjelovitom skulpturom, a ne samo poprsjem.⁷¹ Notar Silvije nadalje u svom opisu spominje i ostatke arhitekture, te smatra da je riječ o ostatcima Dolabelina groba, nad kojim je u srednjem vijeku bila podignuta kapela crkvice sv. Tome. Međutim, budući da je poznato kako Dolabela nakon namjesništva odlazi kao prokonzul u provinciju Afriku, on nije mogao umrijeti u provinciji Dalmaciji,⁷² te natpis na bazi njegova kipa ne može biti nadgrobni, već počasni karakter, a postojanje njegova groba je legenda. Nadalje, iz jednoga baroknog rukopisa iz druge polovice 18. st. koji pripada zbirci Antuna Martecchinija, doznaje se da su u vinogradu sjeverno od Cavtata pronađeni kip Dolabele i još tri simetrično postavljena korpusa kipova.⁷³ Isti izvor donosi da je natpis s baze Dolabelina kipa bio polomljen u dva dijela i da ga je prije pedesetak godina, vjerojatno polovicom 17. st. jedan stari antikvar odnio u inozemstvo.⁷⁴ Godine 1878. mjesto je posjetio i Arthur Evans, i tom je prilikom zabilježio da se još vide ruševine niske kule pokrivene svodom.⁷⁵ Također je pretpostavio da je s jedne strane objekt bio otvoren kako bi se mogli vidjeti kip i natpis. Arheološkim istraživanjem tog mjesta godine 1966., na lokalitetu Sutivan u Donjem Obodu A. Faber utvrdila je postojanje pravokutnog objekta (dimenzija 5,30 x 5,30

the aqueduct,⁶⁶ or to open a road, and unveiled a monument to Dolabella on this occasion, perhaps even in his presence.⁶⁷ In studying this monument, I prefer the views of Novak and Bojanovski, as I believe the term *superior provincia Illyricum* should be understood more as a geographic determinant than as the official name of the province later known as Dalmatia. The inscription shows that the monument honouring the provincial consul was raised by the communities located in the 'upper' portion of Illyricum, and not just the community of Epidaurum, which is why they installed it at a structure important to them.

The first person to publish this inscription, the aforementioned Dubrovnik notary Marcus Sylvius,⁶⁸ described it as being discovered roughly five stadia north of Epidaurum, on a plain covered with vineyards, at the foot of a hill called Skardija, at a place today called Donji Obod, near Cavtat.⁶⁹ He furthermore wrote that at the same site a marble head of an older man of noble appearance was found next to it, and that according to the local peasants, scattered arms and legs were also seen here over the course of several years.⁷⁰ His description is very significant, for it shows that insofar as they were the remains of Dolabella's statue, it means an entire statue was raised in his honour rather than just a bust.⁷¹ Sylvius further mentioned archaeological remains in his description, and he believed these were the remains of Dolabella's grave, above which the Chapel of St. Thomas was built in the Middle Ages. However, since it is known that after his consulship Dolabella departed to serve as proconsul in the province of Africa, he could not have died in Dalmatia,⁷² and the inscription cannot be funerary but rather honorary, while the existence of his grave is little more than a legend. Moreover, a Baroque copper engraving from the latter half of the eighteenth century - which belongs to the collection of Antun Martecchini - indicates that a statue of Dolabella and three more symmetrically placed statue bodies were found in a vineyard north of Cavtat.⁷³ According to this same source, the inscription from the base of Dolabella's

67 Bojanovski 1988, str. 110.

68 Obavljao je dužnost dubrovačkog notara od 1542. do 1548. g., dakle upravo u vrijeme kad je ovaj natpis bio pronađen.

69 M. Sylvius, *In inscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurum effossam M. Sylvii Scribae Racusini commentariolus... "reperum in Illyrica Epidaurum ad Scardi Montis..."*

70 M. Sylvius: "ingenuae faciei caput marmoreum, fragmentosum tamen hominis quadragenarii, vel quinquagenarii ibidem reperum, et a me visum..."

71 M. Silvije smatra da bi se pronašao i trup kipa kad bi se raskopala nagomilana zemlja na podzemnom svodu.

72 Rendić-Miočević 1964, str. 338-347.

73 Lupis, Ničetić 2001, str. 70.

74 Lupis, Ničetić 2001, str. 70.

75 Di Stefano 2001, str. 426.

66 Bojanovski 1988, p. 107. The author, after touring Gornje Konavle, traversed by an approximately 20-km section of the Roman Vodovađa-Epidaurum aqueduct, concluded that the principle hydraulic gravitation canal led along this route: Vodovađa (*caput aquae*) - Zastolje - Gornja Ljuta - Pridvorje - Gabrile - Zvekovića - Obod - Cavtat, and that the *castellum aquae* - the receiving reservoir on the main canal - was in Donji Obod.

67 Bojanovski 1988, p. 110.

68 He held the post of Dubrovnik notary from 1542 to 1548, thus precisely at the time this inscription was discovered.

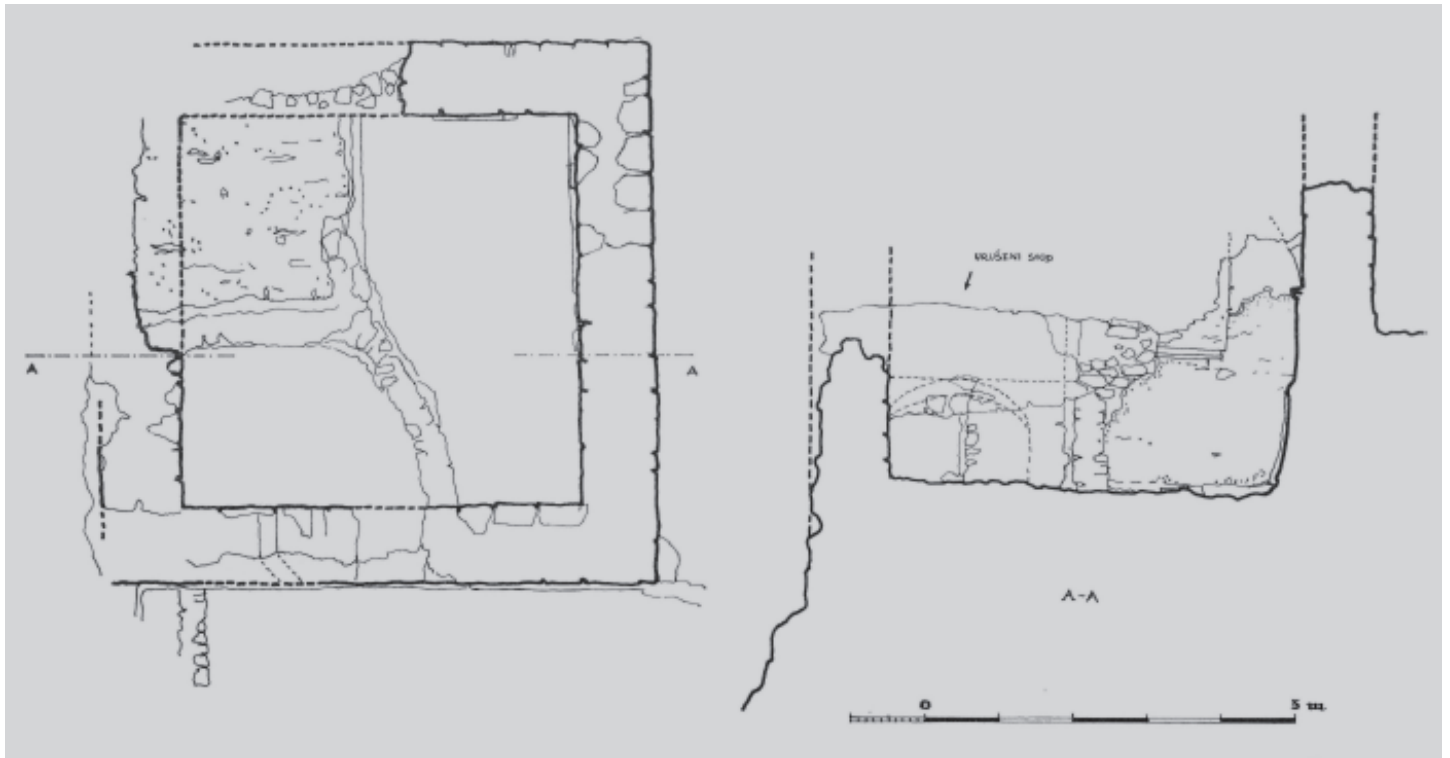
69 M. Sylvius, *In inscriptionem P. Cor. Dolabellae nuper in Illyrica Epidaurum effossam M. Sylvii Scribae Racusini commentariolus... "reperum in Illyrica Epidaurum ad Scardi Montis..."*

70 M. Sylvius: "ingenuae faciei caput marmoreum, fragmentosum tamen hominis quadragenarii, vel quinquagenarii ibidem reperum, et a me visum..."

71 Sylvius believed that the trunk of the statue could also be found if the accumulated soil on the buried vault had been removed.

72 Rendić-Miočević 1964, pp. 338-347.

73 Lupis, Ničetić 2001, p. 70.

Slika 9.

Tlocrt i presjek pravokutne građevine u Donjem Obodu (prema A. Faber, 1966., 33, sl. 10)

Figure 9.

Layout and cross-section of rectangular building in Donji Obod (based on A. Faber, 1966., 33, Fig. 10)

m), koji je jednim dijelom usječen u strminu i temeljen je na živcu, a bio je nadstvođen križnim svodom (sl. 9).⁷⁶ Proučavanjem ovih ostataka odbacila je fortifikacijski karakter objekta koji je u narodu poznat pod imenom "kula Sutivan", kao i mogućnost da je riječ o grobnici. Zaključila je da je riječ o ostatcima antičke cisterne koja je u kasnije doba bila adaptirana u kapelicu posvećenu sv. Ivanu.⁷⁷ Sumnju u njezinu interpretaciju iznio je N. Cambi, koji smatra da postojanje cisterne na području koje je bilo izvan grada, uz cestu na kojoj su bile grobnice, ne bi imalo svrhe.⁷⁸ Na temelju činjenice da je u neposrednoj blizini ovih ostataka arhitekture pronađen Dolabelin kip i ulomci mogućih carskih statua, M. Glavičić s velikom dozom opreza naslućuje da je možda riječ o carskome svetištu.⁷⁹ Kako je već navedeno, u jednom rukopisu iz druge polovice 18. st. zabilježeno je da su uz Dolabelin natpis pronađena još i tri simetrično postavljena korpusa kipova.⁸⁰ Kontekst nalaza upućuje da je vrlo vjerojatno riječ o carskim skulpturama, koje su zajedno s kipom namjesnika provincije činile cjelinu. Skupina carskih skulptura time je bez sumnje morala stajati unutar nekog prostora koji je služio za štovanje pokrajinskoga carskog kulta. Budući su u blizini Dolabelina natpisa pronađeni i ostatci antičke

statue was broken into two pieces and fifty years earlier, probably in the mid-seventeenth century, an elderly antiquarian took it abroad.⁷⁴ In 1878, this place was also visited by Arthur Evans, and on this occasion he noted that the remains of a low tower covered by a vault could still be seen.⁷⁵ He also assumed that the structure was open on one side so that a statue and inscription could be seen. In the course of archaeological research conducted at this location, at the Sutivan site in Donji Obod, in 1966, A. Faber ascertained the existence of a square structure (dimensions 5.3 x 5.3 m) which partially cut into a slope, had its foundation in bedrock and was overarched by a cross vault (Fig. 9).⁷⁶ In studying these remains, she rejected the possibility that the structure had a fortification character, although known among local residents as the "Sutivan Tower", as well as the possibility that it was a tomb. She concluded that these were the remains of a Roman-era cistern which was later adapted into a chapel dedicated to St. John.⁷⁷ However, Cambi expressed some doubt in her interpretation, as he believed that there was no purpose in having a cistern in an area outside of

76 Faber 1966, str. 26, 32, sl. 10-11.

77 Faber 1966, str. 26, 32, sl. 10-11. Sačuvan je zid visine 4 m. Kapelica se u srednjem vijeku nazivala kapelicom sv. Tome, pa je pod tim imenom navodi i Marko Silvine.

78 Cambi 2006, str. 205.

79 Glavičić 2008, str. 47.

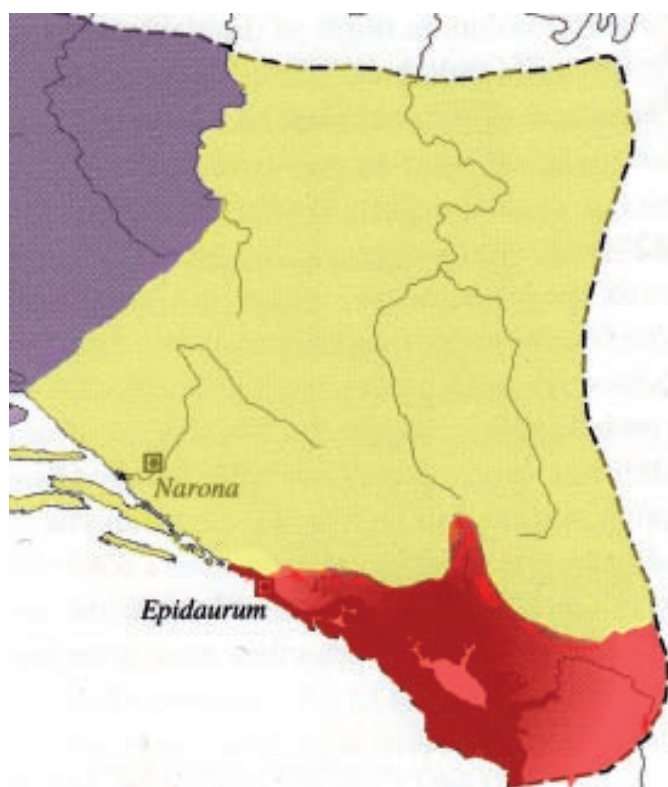
80 Lupis, Ničetić 2001, str. 70.

74 Lupis, Ničetić 2001, p. 70.

75 Di Stefano 2001, p. 426.

76 Faber 1966, p. 26, 32, Fig. 10-11.

77 Faber 1966, pp. 26, 32, Fig. 10-11. A 4 m high wall was preserved. The chapel was called St. Thomas in the Middle Ages, and it was cited under this name by Marcus Sylvius.

Karta 3.
Područje pretpostavljenoga četvrtog sudbenog konventa, koje odgovara nekadašnjem Ilirskom Kraljevstvu prema Yolande Marion (prema M. Šašel Kos, 2005., 233, sl. 53)

Map 3.
Territory of the hypothesized fourth conventus iuridicus which corresponded to the earlier Illyrian Kingdom, according to Yolanda Marion (based on M. Šašel Kos, 2005., 233, Fig. 53)

arhitekture, oni bi se s velikim oprezom mogli povezati upravo s tim svetištem. To je područje bilo izvan urbanog areala Epidaura što bi i mikrolokacijski odgovaralo poziciji svetišta pokrajinskoga kulta, koji se u pravilu smještao izvan urbanog areala grada. U djelu *Appian and Illyricum* M. Šašel Kos prenosi mišljenje Yolande Marion, koja smatra da je Plinije u nabranju sudbenih konvenata provincije Dalmacije možda izostavio četvrti konvent, koji je obuhvaćao krajnje južno područje provincije Dalmacije, čiji bi teritorij odgovarao području ranijega Ilirskog Kraljevstva, pokorenog od Rimljana 168. g. pr. Kr.⁸¹ Nadalje sugerira da je *Epidaurum* mogao biti njegov centar (karta 3).⁸² Antički pisci Pomponije Mela⁸³ i Plinije Stariji⁸⁴ spominju da su *Illyrii proprie dicti* bili smješteni na području južne jadranske obale. Prema mišljenju M. Suića možda je riječ o ostatku nekadašnjega moćnog Ilirskog

the town along a road at which there were tombs.⁷⁸ Based on the fact that Dolabella's statue and the fragments of possible statues of emperors were discovered in the immediate vicinity of these architectural remains, M. Glavičić, with a considerable measure of caution, speculated that this may have been an imperial shrine.⁷⁹ As noted earlier, a manuscript from the latter half of the eighteenth century states that the discovery of Dolabella's inscription was accompanied by three symmetrically placed statue bodies.⁸⁰ The find context indicates that these were very likely statues of emperors, which formed a whole into which the statue of the provincial consul was incorporated. The group of imperial sculptures therefore doubtlessly had to be inside a space that was used to venerate the regional imperial cult. Since the remains of Roman-era architecture were also found near Dolabella's inscription, they may, albeit with a great deal of caution, be linked to the aforementioned shrine as well. This area was outside of the urban limits of Epidaurum, which would, in micro-location terms, correspond to the standard position of a regional cult shrine, as they were normally situated outside of the city limits. In his book *Appian and Illyricum*, M. Šašel Kos cited Yolanda Marion's view, who believed that Pliny, when listing the *conventi iuridici* in the province of Dalmatia, may have overlooked a fourth *conventus* which encompassed the extreme southern swath of Dalmatia, the territory of which would have corresponded to the territory of the earlier Illyrian Kingdom that was subjugated by the Romans in 168 BC.⁸¹ He furthermore suggested that Epidaurum may have been its centre (map 3).⁸² The Roman-era writers Pomponius Mela⁸³ and Pliny the Elder⁸⁴ mentioned that the *Illyrii proprie dicti* were located on the southern Adriatic coast. According to M. Suić, this may have been the remainder of the once mighty Illyrian Kingdom, which after the third Illyrian war in 168 BC was incorporated into the territory of the Roman state.⁸⁵ However, S. Čače believes that the territory of the Narona *conventus* could have corresponded to the territory of the original Illyricum.⁸⁶ These views open the possibility of a fourth *conventus iuridicus* which encompassed the extreme southern section of the province of Dalmatia, and its centre of regional worship may have been precisely in Epidaurum.

81 Šašel-Kos 2005, str. 232.

82 Šašel-Kos 2005, str. 232.

83 Pomp. Mela, 2, 56: *Partheni et Dassaretæ prima tenent: sequential Taulantii, Encheleæ, Phæaces. Dein sunt quos proprie Illyrios vocant: tum Pyraei et Liburni et Histri.*

84 Plin., n. h., 3, 144: *eo namque tractu (od Epidaura do Lisa) fuere Labeatae, Senedi, Rudini, Sasæi, Grabaï: proprieque dicti Illyri et Taulantii et Pyraei retinent nomen.*

78 Cambi 2006, p. 205.

79 Glavičić 2008, p. 47.

80 Lupis, Ničetić 2001, p. 70.

81 Šašel-Kos 2005, p. 232.

82 Šašel-Kos 2005, p. 232.

83 Pomp. Mela, 2, 56: *Partheni et Dassaretæ prima tenent: sequential Taulantii, Encheleæ, Phæaces. Dein sunt quos proprie Illyrios vocant: tum Pyraei et Liburni et Histri.*

84 Plin., n. h., 3, 144: *eo namque tractu (od Epidaura do Lisa) fuere Labeatae, Senedi, Rudini, Sasæi, Grabaï: proprieque dicti Illyri et Taulantii et Pyraei retinent nomen.*

85 Suić 1976b, pp. 179-197.

86 Čače 2003, p. 41.

Kraljevstva, koje je nakon trećeg ilirskog rata 168. g. uključeno u teritorij rimske države.⁸⁵ S. Čače, međutim, iznosi mišljenje da se područje Naronitanskog konventa moglo podudarati s originalnim područjem prvobitnog Ilirika.⁸⁶ Iznesena mišljenja upućuju na mogućnost četvrtog sudbenog konventa, koji je pokrivaio krajnje južno područje provincije Dalmacije, čije je središte pokrajinskog štovanja mogao biti upravo Epidaur.

Značajno je za primijetiti da zajednice podižu kip namjesniku svoje provincije, a ne Božanskom Augustu, što bi bilo logičnije. To se međutim može objasniti time što je kip Dolabele zapravo bio votivni dar i nije imao nikakvu kulturnu ulogu,⁸⁷ a zajednice ga postavljaju kao zahvalnost za taj značajni čin ustanovljenja pokrajinskoga carskoga kulturnog središta.

Pokrajinski kult u Dokleji

Pokrajinski kult u Dokleji bio je organiziran u flavijevsko doba, a o njemu svjedoči natpis koji spominje svećenika zaduženog za obavljanje kulta i brigu o o njemu:

...]ius / Quir(ina) / Genialis / [viator] co(n)s(ulum) et / p[raet(orum)], sacerdos / at aram Caesar(is) / dec(urio) / te[st]amento po[ni] / iussit / [l(ocus) d(at)us] d(ecreto)] d(ecurionum)⁸⁸

It is noteworthy that communities raised a statue to the consul of their province rather than Divus Augustus, which would have been more logical. However, a possible explanation is that the statue of Dolabella was actually a votive gift without a cult role,⁸⁷ while the communities placed it as a sign of gratitude for the very important act of establishing their regional imperial cult centre.

The regional cult in Doclea

The regional cult in Doclea was organized during the Flavian period, and evidence of it can be found in an inscription mentioning a priest charged with administration and exercise of the cult:

...]ius / Quir(ina) / Genialis / [viator] co(n)s(ulum) et / p[raet(orum)], sacerdos / at aram Caesar(is) / dec(urio) / te[st]amento po[ni] / iussit / [l(ocus) d(at)us] d(ecreto)] d(ecurionum)⁸⁸

He was appointed as *sacerdos at aram Caesaris*, which points to worship of Caesars Titus and Domitian. Besides the post of imperial priest, Genialis also performed the duties of consular

85 Suić 1976b, str. 179-197.

86 Čače 2003, str. 41.

87 Iz zapadnih provincija Rimskog Carstva nije prepoznat ni jedan primjer unutar pokrajinske razine štovanja koji pokazuje podizanje spomenika u čast osobe koja nije bila carske krvi. Zajednice podižu spomenik uvijek caru Augustu u zajednici s Romom, ili pak članovima njegove julijevsko-klaudijevske obitelji koji su bili uključeni u štovanje. Namjesnik provincije to nikada nije bio. Poznat je primjer podizanja spomenika u čast namjesnika Lucija Voluzija Saturnina nakon njegove smrti, kada je car Neron odredio njegov javni pogreb te podizanje komemorativnih statua u hramovima Rima (dva mramorna kipa u hramu Božanskog Augusta, jedan u hramu Božanskog Julija), teatra (kip kod Pompejeva teatra) i javnim građevinama (brončani kip na Augustovu forumu, kip u Regiji, kip blizu rostre). No, to nije bilo vezano uz carsko štovanje, već je to bio čin zahvalnosti za sve što je svojim djelima Saturnin učinio. Jagenteufel 1958, str. 17. Lucije Voluzije Saturnin bio je namjesnik provincije Dalmacije od 29. do 40. g. Obavljao je dužnost konzula (consul suffectus), nakon toga bio je prokonzul Azije i legat u Siriji. Obavljao je istaknute dužnosti od cara Augusta do Nerona. Umro je u 93. godini života.

AE 1972, 00174 = AE 1982, 00268: [L(ucio) Volusio L(uci) f(ilio) Q(uinti) n(epoti) Sa]turnino co(n)s(uli) / [augur sodalis Augustal]is sodalis Titi proc[o(n)s(ul) Asiae] / [legatus divi Augusti et Ti(beri) Caesa]ris Aug(usti) pro praetore in [provinciis] / [--- et Dalmatia pra]efectus urbis fuit [annos XVI? in quo] / [honore cum nonagesimum tertium] annum agens dec[essisset] senatus] / [auctore Caesare Augusto German]ico funere publico [eum efferri] / [censuit vadimoniis exsequi]arum [ei]us causa dilatis item status ei / [ponend]as tr[ium]fales(!) in foro Augusti aeneam in templo novo divi Au]gus[ti] / [m]armoreas [du]as consulares unam in templo divi Iuli alteram [i]n / [P]alatio intra tripylum tertiam in aria(!) Apol(!)inis in conspectum(!) curiae / auguralem in regia equestrem proxime rostra sella curuli residentem at(!) / theatrum Pompeianum in porticu Lentulorum.

88 CIL 3, 13827.

87 There are no known examples within the provincial level of worship from the Roman Empire's western provinces of the erection of a monument to honour a person who was not in the imperial blood-line. Communities always raised monuments to Emperor Augustus in union with Roma or members of the Julio-Claudian families that were incorporated into this veneration. The provincial consul never had this status. A known example is the raising of a monument to honour the consul Lucius Volusius Saturninus after his death, when Emperor Nero arranged for a public funeral, and raised commemorative statues in the temples of Rome (two marble statues in the temple of Divus Augustus, one in the temple of Divus Julius), theatres (a statue at Theatre of Pompey) and public buildings (a bronze statue at the Forum of Augustus, a statue in the Regia, a statue near the Rostra). However, this was not tied to imperial worship, rather it was a gesture of gratitude for everything Saturninus had accomplished. Jagenteufel 1958, p. 17. Lucius Volusius Saturninus was consul of the province of Dalmatia from 29 to 40 AD. He performed the duties of consul (*consul suffectus*), and thereafter was appointed proconsul of Asia and legate in Syria. He held many distinguished posts from Emperors Augustus to Nero. He died at the age of 93.

AE 1972, 00174 = AE 1982, 00268: [L(ucio) Volusio L(uci) f(ilio) Q(uinti) n(epoti) Sa]turnino co(n)s(uli) / [augur sodalis Augustal]is sodalis Titi proc[o(n)s(ul) Asiae] / [legatus divi Augusti et Ti(beri) Caesa]ris Aug(usti) pro praetore in [provinciis] / [--- et Dalmatia pra]efectus urbis fuit [annos XVI? in quo] / [honore cum nonagesimum tertium] annum agens dec[essisset] senatus] / [auctore Caesare Augusto German]ico funere publico [eum efferri] / [censuit vadimoniis exsequi]arum [ei]us causa dilatis item status ei / [ponend]as tr[ium]fales(!) in foro Augusti aeneam in templo novo divi Au]gus[ti] / [m]armoreas [du]as consulares unam in templo divi Iuli alteram [i]n / [P]alatio intra tripylum tertiam in aria(!) Apol(!)inis in conspectum(!) curiae / auguralem in regia equestrem proxime rostra sella curuli residentem at(!) / theatrum Pompeianum in porticu Lentulorum.

88 CIL 3, 13827.

Imenovan je kao *sacerdos at aram Caesaris*, što upućuje na štovanje cezara Tita i Domicijana. *Genialis* je uz službu carskog svećenika obavljao i dužnost konzularnog i pretorskog glasnika. Pokrajinsko štovanje u provinciji Dalmaciji zabilježeno je već u doba cara Tiberija u Skardoni, za zajednice koje su ulazile u Skardonitanski konvent, te vjerojatno u Oneju i Epidauru. Njima je sada pridodan i novoosnovani pokrajinski kult u Dokleji, organiziran za peregrinske zajednice jugoistočne Dalmacije.⁸⁹ G. Alföldy⁹⁰ i J. Wilkes⁹¹ mišljenja su da je u vrijeme dinastije Flavijevaca u Dokleju bilo preneseno provincijsko carsko štovanje iz Epidaura. Međutim, kako je već istaknuto, Epidaur je vjerojatno bio sjedište pokrajinskoga carskoga kulta. U vrijeme flavijevske dinastije odvija se treća značajna faza u razvoju zapadnoga carskoga kulta; car Vespazijan vratio se je Augustovoj praksi carskog štovanja, te je uz kult živućeg cara i božice Rome uključio i ostale divinizirane careve i carice te svoje nasljednike na tronu. Time dolazi do restauracije pokrajinskoga carskoga kulta u Skardoni i do osnivanja ovog novog pokrajinskoga kulta za zajednice jugoistočne Dalmacije u Dokleji.

Za kraj možemo zaključiti da je rani pokrajinski kult bio organiziran na području Hispanije Citerior (Tarakonensis), jugozapadne Germanije i Ilirika, to jest u onim provincijama u kojima su važne ratne i osvajačke uspjehe postigli upravo sami osnivači kulta, Gaj Julije Cezar i Oktavijan August. Skardonitanski konvent i konventi Hispanije Tarakonensis u kojima je bio organiziran pokrajinski carski kult zasad su jedini sigurni primjeri kulta na razini konventa (*concilium conventus*). U pokrajinskome štovanju Oneja i Epidaura zasada još postoji puno nejasnoća, pa možemo reći da će jedino neki budući arheološki nalazi, koji će egzaktno potvrditi pokrajinski oltar ili svećenika kulta, pružiti jasniju sliku o njihovome pokrajinskom štovanju.

and praetorian herald. Regional worship in the province of Dalmatia was already recorded during the reign of Tiberius in Scardona for the communities encompassed in the Scardona conventus, and probably also in Oneum and Epidaurum. They were then joined by the newly-established regional cult in Doclea, which was organized for the peregrine communities of south-east Dalmatia.⁸⁹ Alföldy⁹⁰ and Wilkes⁹¹ thought that provincial imperial worship was transferred from Epidaurum to Doclea during the era of the Flavian dynasty. However, as noted previously, Epidaurum was probably the centre of a regional imperial cult. During the rule of the Flavian dynasty, a third significant phase in the development of the western imperial cult occurred, as Emperor Vespasian returned to the Augustan practice of imperial worship, and incorporated the goddess Roma and other deified emperors and empresses, as well as his heirs apparent, to the cult of the living emperor. This thereby led to the restoration of the regional imperial cult in Scardona and the establishment of a new regional cult for the communities of south-east Dalmatia and Doclea.

It may be concluded that the early regional cult was organized in the territory of Hispania Citerior (Tarrakonensis), south-west Germanica and Illyricum, that is in those provinces in which major wartime success and conquests were achieved precisely by the actual founders of the cult, Julius Caesar and Augustus. The Scardona *conventus* and the *conventi* of Hispania Tarrakonensis in which the provincial imperial cult was organized are thus far the only examples of worship of this cult at the *conventus* level (*concilium conventus*). There are still many ambiguities concerning regional worship in Oneum and Epidaurum, so it may only be said that precise future archaeological finds of a regional altar or priest will provide a clearer picture of their regional worship.

89 Plin., *n. h.*, 3, 142. Između Narone i Lisa (*Lissus*) i u zaleđe između Neretve i Drine (*Drinius*) Varon spominje 89 *civitates*, a krajem Republike i u carskog doba govori još uvijek o nekih 20 zajednica. Tu su obitavali Ardijejci (okolica donjeg toga Neretve prema sjeveru do doline Rame), Daorsi (istočno od Ardijejaca, lijeva obala Neretve), Plereji (između ušća Neretve i Rizonskog zaljeva), *Narensii* (sjeverno od Daorsa), *Ozuaei*, *Partheni*, *Hemasini*, *Arthitae*, *Armistae* (zajednice između Narone i Epidaura), *Deraenistae* (istočni susjedi Daorsa), *Melcumani* (između Derenista i Narensija), *Labeatae* (istočno od Dokleje), *Doclaeatae* (stanovnici naselja *Doclea*), *Taulantii* (između Epidaura i Lješa).

90 Alföldy 1965.

91 Wilkes 1969, str. 253.

89 Plin., *n. h.*, 3, 142. Varro mentioned 89 *civitates* between Narona and Lissus and in the hinterland between the Neretva and Drina (*Drinius*) Rivers, and at the end of the Republic and in the imperial period, he still spoke of approximately twenty communities. This area was inhabited by the Ardiaei (around the lower course of the Neretva northward to the Rama Valley), Daorsi (east of the Ardiaei, left bank of the Neretva), Pleraei (between the mouth of the Neretva and Risinium Bay), Narensii (north of the Daorsi), Ozuaei, Partheni, Hemasini, Arthitae, Armistae (communities between Narona and Epidaurum), Deraenistae (eastern neighbours of the Daorsi), Melcumani (between the Deraenistae and Narensii), Labeatae (east of Doclea), Doclaeatae (residents of the settlement of Doclea), Taulantii (between Epidaurum and Lissus).

90 Alföldy 1965.

91 Wilkes 1969, p. 253.

Izvori / Sources

Plin., *n. h.* - *C. Plinius Secundus, Naturalis Historiae, Libri 5*, 36, Loeb Classical Library, Harvard, 1942., 1962.

Ptol., *Geogr.* - *Claudii Ptolemaei, Geographia T. I*, C.F.A. Nobbe, Leipzig 1898.

Suet., *Claud.* - *Suetonius Tranquillus, Dvanaest rimskih careva, Claudius*, Zagreb 1978

Tac., *Ann.* - *Cornelius Tacitus, The Annals*, Loeb Classical Library, Harvard 1992.

Tac., *Germ.* - *Cornelius Tacitus, Germania*, Universal-Bibliothek, Stuttgart 1950.

Kratice / Abbreviations

AE - L'Année Épigraphique, Revue des publications épigraphiques

CIL - Corpus Inscriptionum Latinarum, Th. Mommsen et al., Berlin od 1984.

ILJug - A. i J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Situla 19, Ljubljana 1978.

ILJug - A. i J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Situla 25, Ljubljana 1986.

Izdanja HAD-a - Izdanja Hrvatskog arheološkog društva
Obavijesti HAD-a - Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva

Literatura / Bibliography

Alföldy 1965
G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.

Alföldy 1969
G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg 1969.

Abramić 1940
M. Abramić, *Archäologische Forschungen in Jugoslawien*, in: *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie, Berlin 21-26 August 1939*, Berlin 1940, 166-180.

Bojanovski 1986
I. Bojanovski, *Epidauritana archaeologica I*, Dubrovački horizonti 26, Zagreb 1986, 36-45.

Bojanovski 1988
I. Bojanovski, *ADCIL 3, 1741, Obod kod Cavtata (Epidaurum)*, in: *Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području*, Izdanja HAD-a 12, Zagreb 1988, 101-110.

Brajković 2009
T. Brajković, *Scardonae lapides, Reljefni i epigrafski spomenici Skardone*, Šibenik 2009.

Brühl 1953
A. Brühl, *Liber pater, origine et expansion du culte dionisiaque á Rome et dans le monde romain*, Paris 1953.

Bulić 1908
F. Bulić, *Iscrizione dell'legatus Aug. pro. praetore P. Antei Rufus trovata a Oneum (Omiš, Almissa)*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 31, Split 1908, 3-8.

Bulić 1914
F. Bulić, *Iscrizione dell'imperatore Tiberio trovata in Oneum (Omiš, Almissa)*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 37, Split 1914, 104-105.

Cambi 1987
N. Cambi, *Rimski portret*, in: *Antički portret u Jugoslaviji*, J. Jevtović (ed.), Beograd 1987, 44-92.

Cambi 1997
N. Cambi, *Svetište (Augusteum) u Oneu (Oneum)?*, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar* 35(22), Zadar 1997, 71-81.

Cambi 2000
N. Cambi, *Imago animi, Antički portret u Hrvatskoj*, Split 2000.

Cambi 2005
N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005.

Cambi 2006
N. Cambi, *Antički Epidaur*, *Dubrovnik n. s.*, XVII/3, Dubrovnik 2006, 185-216.

Coarelli 2009
F. Coarelli, *Divus Vespasianus, Il bimillenario dei Flavi*, Roma 2009.

Čače 1989
S. Čače, *Pogranične zajednice i jugoistočna granica Liburnije u kasno predrimsko i u rimsko doba*, *Diadora* 11, Zadar 1989, 59-89.

Čače 2003
S. Čače, *Ime Dalmacije u 2. i 1. st. pr. Kr.*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 40(27), Zadar 2003, 29-48.

Deininger 1965
J. Deininger, *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr.*, *Vestigia* 6, München 1965.

Di Stefano 2001
G. di Stefano, *Arthur Evans ed Epidaurum*, in: *L'archeologia dell' Adriatico dalla preistoria al medioevo, Atti del Covegno internazionale, Ravenna 2001*, F. Lenzi (ed.), Firenze 2003, 426-429.

- Faber 1966
A. Faber, *Prilog topografiji ilirsko-rimskog Epidaura s posebnim obzirom na nova istraživanja*, *Opuscula Archaeologica* 6, Zagreb 1966, 25-38.
- Fishwick 1991
D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, *Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire* II/1, Leiden - New York - Köln 1991.
- Fishwick 1992
D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, *Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire* II/2, Leiden - New York - Köln 1992.
- Fishwick 1993a
D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, *Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire* I/1, Leiden - New York - Köln 1993.
- Fishwick 1993b
D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, *Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire* I/2, Leiden - New York - Köln 1993.
- Fishwick 2002a
D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West, Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire, Institution and Evolution*, vol. III/1, Leiden - Boston - Köln 2002a.
- Fishwick 2002b
D. Fishwick, *The Imperial Cult in the Latin West*, *Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire, The Provincial Priesthood* III/2, Leiden - Boston - Köln 2002.
- Glavičić 2002
M. Glavičić, *Gradski dužnosnici na natpisima obalnog područja rimske provincije Dalmacije*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zadru, Zadar 2002.
- Glavičić 2007
M. Glavičić, *O municipalitetu antičke Skardone*, in: *Simpozij rijeka Krka i Nacionalni park "Krka". Prirodna i kulturna baština, zaštita i održivi razvitak*, D. Marguš (ed.), Šibenik 2007, 251-259.
- Glavičić 2008
M. Glavičić, *Epigrafska baština rimskodobnog Epidaura*, *Archaeologia Adriatica* 2, Zadar 2008, 43-63.
- Glavičić, Miletić 2008
M. Glavičić, Ž. Miletić, *Critical approach to the exhibitions of the Imperial Cult in the Roman Illyricum with regard to its early stage of development*, in: *ARCHAIA: Case Studies on Research Planning, Characterisation, Conservation and Management of Archaeological Sites*, BAR International Series 1877, Oxford 2008, 417-426.
- Gotovac 1993
V. Gotovac, *Antički žrtvenik s dva natpisa iz Omiša*, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar* 31, Zadar 1993, 53-61.
- Jadrić, Miletić 2008
I. Jadrić, Ž. Miletić, *Liburnski carski kult*, *Archaeologia Adriatica* 2, Zadar 2008, 75-80.
- Jagenteufel 1958
A. Jagenteufel, *Die Stathalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diocletian*, *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung* 12, Wien 1958.
- Kozličić 1990
M. Kozličić, *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Split 1990.
- Kurilić 1999
A. Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. stoljeća po Kristu: antroponimija, društveni slojevi, etničke promjene, gospodarske uloge*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zadru, Sveučilište u Splitu, Zadar 1999.
- Lupis, Ničetić 2001
V. B. Lupis, A. Ničetić, *O novim arheološkim spoznajama na dubrovačkom području*, *Obavijesti HAD-a* 33/2, Zagreb 2001, 67-76.
- Margetić 1978-79
L. Margetić, *Plinio e le comunità della Liburnia*, *Atti, Centro di ricerche storiche* 9, Rovinj 1978-79, 301-358.
- Maršić 2003
D. Maršić, *Antička naselja Pituntium, Neraste i Oneum*, *Histria Antiqua* 11, Pula 2003, 435-448.
- Medini 1974
J. Medini, *Neki aspekti razvoja antičkih religija na području Japoda*, in: *Arheološka problematika Like, Otočac 1974*, Ž. Rapanić (ed.), Znanstveni skup HAD-a 1, Split 1975, 85-95.
- Novak 1965
G. Novak, *Quaestiones Epidauritanae*, *Radovi Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti* 339, Zagreb 1965, 97-140.
- Novak 1966
G. Novak, *La province Illyricum était-elle au temps d'Octavien Auguste et de Tibère divisée en Superior provincia Illyricum et Inferior provincia Illyricum?*, *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol* 3, Paris 1966, 1359-1366.
- Rendić-Miočević 1964
D. Rendić-Miočević, *P. Cornelius Dolabella legatus pro praetore provinciae Dalmatiae, proconsul provinciae Africae Proconsularis*, in: *Problèmes de chronologie, Akte des IV. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische epigraphik (Wien, 17. bis 22. September 1962)*, Wien 1964, 338-347.
- Suić 1964
M. Suić, *Neka pitanja u vezi s municipalitetom antičkog Zadra*, in: *Zadarski zbornik*, Zagreb 1964, 117-128.
- Suić 1976a
M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976.
- Suić 1976b
M. Suić, *Illyrii proprie dicti*, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 11, Sarajevo 1976, 179-197.
- Suić 1996
M. Suić, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske*, Zadar 1996.
- Šašel-Kos 2005
M. Šašel-Kos, *Appian and Illyricum*, Ljubljana 2005.
- Zaninović 1998a
M. Zaninović, *Neki aspekti Augustova kulta u Dalmaciji*, *Histria Antiqua* 4, Pula 1998, 37-45.
- Zaninović 1998b
M. Zaninović, *Scardona i Rider - flavijevske fundacije*, in: *Područje šibenske županije od pretpovijesti do srednjega vijeka*, B. Čečuk (ed.), Izdanja HAD-a 19, Zagreb 1998, 23-129.
- Wilkes 1969
J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.